

Rumeli

RUMELİ İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية | Rumeli Journal of Islamic Studies

ISSN: 2564-7903 •Yıl/Year: 4 • Sonbahar / Autumn: 2021 •Sayı / Issue: 8

RUMELİ

İslâm Araştırmaları Dergisi

مجلة للبحوث الإسلامية

Journal of Islamic Studies

Yıl | Year: 4 – Sayı | Issue: 8 – 2021 Ekim | 2021 October

SEBİLÜRREŞÂD VE İSLÂM MECMUASI'NDAKİ
USÛLÜ'L-FIKİH VE FIKİH MAKALELERİ

Articles on Usûl al-Fiqh And Fiqh in the Sebilürreşâd and Islam Journals

Esmâ GÜLER

Öğretmen, MEB / Temel İslâm Bilimleri Yüksek Lisans Sonrası Araştırmacı,
Bursa, Türkiye
Teacher, MEB / Basic Islamic Sciences Post Graduate Researcher
Bursa, Turkey

glresma@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3623-3821

DOI: 10.53336/rumeli.989106

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliř Tarihi / Date Received: 31 Ağustos 2021 / 31 August 2021
Kabul Tarihi / Date Accepted: 26 Ekim 2021 / 26 October 2021
Yayın Tarihi / Date Published: 28 Ekim 2021 / 28 October 2021
Yayın Sezonu / Publishing Date Season: Ekim / October

Atıf / Citation: Güler, Esmâ. “Sebilürreşâd ve İslâm Mecmuası'ndaki Usûlü'l-Fıkıh ve Fıkıh Makaleleri” Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi 8 (Ekim 2021): 189-209.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <https://rumeli.trakya.edu.tr/> | <https://dergipark.org.tr/rumeli>
mail to: rumelislam@trakya.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.
Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

SEBİLÜRREŞÂD VE İSLÂM MECMUASI'NDAKİ USÛLÜ'L-FIKIH VE FIKIH MAKALELERİ*

Öz

Sebilürreşâd ve İslâm Mecmuası, ilmî seviyesi, üslubu, içeriği, yazar kadrosu ve yayın politikası bakımından seçkin ve uzun soluklu ilk dergilerden olmakla öne çıkan II. Meşrutiyet Dönemi yayınlarıdır. *Sırât-ı Müstakîm Mecmûası*, 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile yayın hayatına başlamış, 1912 yılında isim değişikliğine uğrayarak *Sebilürreşâd* adıyla 1925 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. *İslâm Mecmuası* ise 1914 yılında yayımlanmaya başlamıştır. Dönem, fikhî açıdan klasik dönemden modern döneme geçişe rastladığından, mecmualarda birçok alanda makale bulunsa da dönemin şartlarıyla paralel olarak fıkıh ve fıkıh usûlü konulu makaleler ağır basmaktadır. Mecmualar fıkıh ve fıkıh usûlü konularıyla ilgili hem klasik hem de modern fikirlerin paylaşıldığı hatta zaman zaman tartışmaların yaşandığı bir mecrâ konumundadır. 1908-1925 yılları arasında yayımlanan *Sebilürreşâd Mecmûası*'nda 244, *İslâm Mecmuası*'nda ise 60 makale fıkıh ve fıkıh usûlü ile ilgilidir. Makalelerde ele alınan fikhî konular; te'addüd-i zevcât, tesettür, zekâtın donanmaya verilmesi, rü'yet-i hilâl, Ramazan'ın sübûtu, mali ibadetler, hac, hutbe, vaaz, hulle, faiz, ribe'l-fazl ribe'n-nesî'e, talak, savm ve fitirdir. Usûlü'l-fıkıh konuları ise; içtimaî usûl-i fıkıh, örf, ictihad, taklit, cevaz, cevazın ahkâm-ı şerîatten olup olmadığı, kaza, ifta, müfti, kadı, müctehidin şartları ve mevârid-i icmâ'ın kâffesini bilmektir. *İslâm Mecmuası*'na Ziya Gökalp'in içtimaî usûl-i fıkıh ile ilgili görüşleri damgasını vurmuştur. İçtimaî usûl-i fıkıh, te'addüd-i zevcât, cevazın ahkâm-ı şerîatten olup olmadığı *İslâm Mecmuası* ve *Sebilürreşâd* arasında karşılıklı tartışılan mevzulardır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Hukuk Usûlü, Fıkıh, *Sırât-ı Müstakîm*, *Sebilürreşâd*, *İslâm Mecmuası*, Klasik Dönem, Modern Dönem.

Articles on Usûl al-Fiqh And Fiqh in the Sebilürreşâd and Islam Journals

Abstract

Sebilürreşâd and *Islam Journal* were precursor, prominent and long-running journals of the 2nd Constitutional Period in terms of their scientific level, style, contents, writers and publication policies. *Sırât-ı Müstakîm Journal* started its publication life with the declaration of the Second Constitutional Monarchy in 1908, changed its name in 1912 and continued its existence until 1925 under the name of *Sebilürreşâd*. *The Islam Journal* began to be published in 1914. Since the period coincided with the transition from the classical period to the modern period in terms of fiqh -although there are articles in various fields in the journals- articles on fiqh and usûl al-fiqh predominate in parallel with the conditions of the period. The journals are places where both classical and modernist ideas about fiqh and usûl al-fiqh are shared, and even debates take place from time to time.

* Bu makale Mart 2021 Kırklareli Üniversitesi SBE Temel İslam Bilimler ABD'da tamamlanmış olan "SEBİLÜRREŞÂD VE İSLÂM MECMUASI'NDA YER ALAN USÛLÜ'L-FIKIH VE FIKIH KONULARINDAKİ MAKALELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ" adlı Yüksek Lisans Tezi'nden üretilmiştir.

There are 244 articles in the *Sebilürresâd Journal*, which was published between 1908-1925, and 60 articles in the *Islam Journal* on fiqh and usûl al-fiqh. The fiqh subjects discussed in these articles are polygamy, veiling, giving zakah to the navy, the vision of the crescent, the proof of Ramadan, financial worship, pilgrimage, sermon, ḥullah, interest, ribâ al-faḍl, ribâ al-nas'ie, divorcement, fasting and fitr. The subjects of usûl al-fiqh are social usûl al-fiqh, custom, ijtihad, imitation, permissibility, whether the permissibility is from the rules of shari'ah, qaḍâ, iftâ, muftî, qâḍî, the conditions of the mujtahid and the ability to know the consensus. Ziya Gökalp's views on social usul al-fiqh left their mark on the *Islam Journal*. Social usûl al-fiqh, polygamy, whether permissibility is from the rules of shari'ah or not, are the issues that are mutually discussed between the *Islam Journal* and *Sebilürreşâd*.

Keywords: Uşûl al-Fıkh, Fıkh, *Sırât-ı Müstakîm*, *Sebilürreşâd*, *Islam Journal*, Classical Period, Modern Period.

GİRİŞ

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti, Avrupa karşısında gerilemesinin nedenlerini araştırmaya başlamış, genel manada olmasa da kurumsal yapıda bazı eksiklikler görülmüştür. Bu nedenle öncelikle kurumsal yapının değişmesine karar verilmiş ve bazı değişikliklere gidilmiştir. Bu bağlamda 1839'da Tanzimat Fermanı, 1856'da Islahat Fermanı ve 1876'da I. Meşrutiyet ile devletin siyasi, hukukî sistemini yapılandırma adımları atılmıştır. Ancak bunlar yeterli çözüm sağlamayınca 1908'de II. Meşrutiyet ve Kânûn-ı Esâsî'nin ilan edildiği bilinmektedir.

Tanzimat sonrası dönemde, hukuk alanında *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye* ile şer'î hukuka dayalı kanunlaştırma daha çok siyasi, askeri ve iktisadi alanları kapsamıştır. Başlangıçta yenileşme tartışmalarının yoğunlaştığı medeni hukuk alanındaki gelişmeler, özellikle de aile hukuku alanındaki düzenlemeler daha yavaş bir seyir izlemiştir. II. Meşrutiyet sonrası süreli yayınların yaygınlaşmasıyla aydınlar, hukuk düşüncesi alanında da farklı ve eleştirel görüşler ortaya koymaya başlamışlardır. Bu fikrî özgürlük ortamı, İslamcılık, Batıcılık, Osmanlıcılık, Türkçülük gibi farklı fikirlerin seslerini duyurmalarına zemin hazırladığı gibi fıkıh ve fıkıh usulü konuları da yaygın bir biçimde bu akımlar bünyesinde yayın hayatına başlayan birçok mecmuada yer almıştır. Söz konusu tartışmaların bazı sentezlerle gelişerek halen devam ettiği görülmektedir.¹

1908 yılında tekrar yürürlüğe konan Kanûn-ı Esâsî ile ortaya çıkan hürriyet ortamı sansürsüz yayın hayatını başlatsa da 1909'da çıkan 37 maddelik Matbuat Kanunu'yla basın yeniden düzenlenip kısıtlanmıştır.² Bu kısıtlamaya rağmen ilk üç yılda altı yüz civarında gazete ve mecmuanın yayın hayatına girdiği tespit edilmektedir.³ *Sebilürreşâd*

¹ Hasan Özket, *Sanayileşen Fıkıh XIX. Asır İslâm Hukuk Usûlü Çalışmaları (1800-1923)*, (İstanbul: Medhal Bilimsel Araştırma Merkezi, 2006), 46.

² Detaylı bilgi için bk. Nurşen Mazıca, "1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu", *Atatürk Yolu Dergisi* 5/18 (01.08.1996), 131-154.

³ M. Bülent Varlık, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* 1-6, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 1/125.

ve *İslâm Mecmûaları* da Kânûn-ı Esâsî'nin yürürlüğe girmesiyle yayın hayatına başlayan mecmualardandır.

Mecmualar, çeşitli parti ve cemiyete mensubiyeti olan birçok insana, bu zamana kadar görülmemiş bir tartışma ortamını hazırlamış ve mecmuaların yazarları yukarıda isimleri anılan akımları takip etmişlerdir. Her akım, siyasî, sosyal, ekonomik, dinî çalkantıların etkisiyle, matbuat vasıtasıyla devletin ve milletin devamlılığı için millî şuur etrafında halkı bilinçlendirme, uyandırma ve örgütlemeye yönelik kanaatlerini açıklamak üzere çeşitli süreli yayınlar çıkarmaya başlamıştır.

Çalışmamıza konu olan mecmuaların; işlenen konular, ilmî seviye, üslup, içerik, yazar kadrosu ve yayın politikası bakımından dönemin seçkinlerinden olduğu bilinen bir gerçektir. Yayın hayatları boyunca dönemin genelde dinî, siyasî, ilmî, ahlâkî, toplumsal boyuttaki sorunlarını titizlikle ele almış, özellikle din karşıtı düşünce akımlarına karşı büyük bir mücadele vermişlerdir. Özellikle İslâm hukuk tarihinde 19. yüzyıla kadar mezhep kavramı etrafında şekillenmiş fikhî ve fikrî anlayışın, basın özgürlüğünün sağladığı bu tartışma ortamında, bilhassa *İslâm Mecmuası*'ndaki yazarlar vasıtasıyla, mezhepler üstü bir anlayışa evrilmeye başladığı görülmektedir. Ancak bu evrilme, klasik fıkıh anlayışına sahip yazarlar tarafından tepki görmüş ve tartışmalara sebep olmuştur.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra özellikle *Sırât-ı Müstakîm / Sebîlürreşâd Mecmûası* ittihad-ı İslâm düşüncesi çerçevesinde kaleme alınmış yazılar yayımlanmış, misyoner ve siyonist faaliyetlerin aleyhinde bulunmuştur.⁴

1. Fıkıh ve Usûlü'l-Fıkıh Dair Makaleler

Mecmuaların dönemin dinî, siyasî, millî, felsefî, edebî, hukukî ve ilmî birikim ve tecrübesini iyi bir şekilde ihtiva ettiği görülmektedir. Bir taraftan tefsirden hadise, sosyal konulardan felsefeye, fıkıh ve fetvadan edebiyata, tarihten talim ve terbiyeye, hutbelerden mevaize birçok alanla/konuyla alakalı yazılara yer verilmiş, diğer taraftan İslâm kavimlerinin hayatlarından mektuplara, matbuattan şuûnata, kadın meselelerine, millî iktisat ve sermaye konularına, savaşın şartları ve sonuçlarına değinilmiştir. Yine İslâm âleminde cereyan eden hadiseler, şiirlere, İslâm büyüklerinin biyografilerine dair dönemi ilgilendiren her konu hakkında yazılar yayımlanmıştır.⁵ Bu yazılar içinde fıkıh ve usûlü'l-fıkıh konuları ağır basmaktadır. Dönemin çalkantılı gündeminden dolayı ele alınan her mevzu fikhî açıdan değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Mecmualarda fıkıh ve usûlü'l-fıkıh konularında en çok makale kaleme alan yazarlar arasında Ziya Gökalp, Halim Sabit, Reşid Rıza, Mansûrîzâde Said, İzmirli İsmail Hakkı, Aksekili Ahmet Hamdi, Ali Haydar Efendi (Büyük), Mûsâ Kâzım Efendi, Bereketzâde İsmâil Hakkı, Manastırlı İsmâil Hakkı, Babanzâde Ahmed Naim, Muhammed Ferîd Vecdî sayılabilir.

1.1. Sırât-ı Müstakîm

⁴ İsmail Kara-Şükrü Hanioğlu, "Sırât-ı Müstakîm", *Türk Dili ve Edebiyat Ansiklopedisi 1-8*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2004), 7/8-9.

⁵ R. Tuba Çavdar, *İslâm Mecmûası'nın Türk Dönemsel Yayını İçinde Yeri ve Önemi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 198), 14-26; Abdullah Ceyhan, *Sırât-ı Müstakîm ve Sebîlürreşâd Mecmuları Fihristi* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), 9.

Sırât-ı Müstakîm Mecmûası'nda fıkıh ve usûlü'l-fıkıh alanında yer alan makaleler hikmet-i hukuk-ı İslâmiye, ictihad, tesettür, te'addüd-i zevcât, nikâh, talak, rü'yet-i hilâl, Ramazan'ın sübûtu, mali ibadetler, hutbe ve vaaz konularındadır.

1.1.1. Hikmet-i Hukuk-ı İslâmiye

Âdil Bey'in Haydar Efendi'nin ders takrirlerinden oluşturduğu "*Hikmet-i Hukuk-ı İslâmiye*" başlıklı makalelerde usûlü'l-fıkıh ilmi anlatılmaktadır. Bu makaleler, altıncı sayıda yayımlanan bir ihtardan sonra yedinci sayıdan doksan birinci sayıya kadar otuz yedi sayının yanında ek olarak verilmiştir.

1.1.2. İctihad

Sırât-ı Müstakîm'de en çok üzerinde durulan konu ictihaddır. İctihad ile ilgili otuz beş makale kaleme alınmıştır. Anılan konu başta Halim Sabit olmak üzere Manastırlı İsmail Hakkı, Şa'rânî, Azmîzâde Refik Bey, Yunuszâde Ahmed Vehbi ve el-Mağribî tarafından yazılmıştır.⁶

Halim Sabit "*İctihad'a Dair*" başlığı altında dizi halinde farklı sayılarda olmak üzere on altı makale kaleme almıştır. Dizinin son makalesinde ictihadın günümüz için gerekliliği mevzu edilmiş ve yazıda isim verilmeden Yunuszâde Ahmed Vehbi'nin daha önce derginin üçüncü cildinin elli yedinci sayısında "*İctihada Dair*" başlıklı yazısında ileri sürdüğü⁷ yeni ortaya çıkan meseleler için ictihada gerek olmadığı, eslâfın bıraktığı meselelerin ve kaidelerin bunun için yeterli olduğu ve ictihad kapısının kapalı olduğu şeklindeki görüşleri tenkit edilmiştir.⁸

Halim Sabit'in ictihad konusuyla ilgili *Sırât-ı Müstakîm*'de farklı sayılarda yayımlanan ancak birbirinin devamı olan iki makalesi daha vardır. Yazar bu iki makalede mecliste yeniden kurulacak Mecelle Cemiyeti'ne katılacak kimselerin fikhî ve ilmî açıdan ne gibi özelliklere sahip olması gerektiğini, bu süreçte dikkate alınması gereken meseleleri, değişen şartlar karşısında yeni ictihadların gerekliliğini, avâmil-ahkâm uyumunu açıklamakta,⁹ *Mecelle*'nin ikinci kısmının mütalaasını yapmakta, medreselerin ıslah edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁰ Diğer bir makalesinde ise yazar, *Sırât-ı Müstakîm*'de yayımlanmış olduğu ictihad ile ilgili makalelerine gelen tenkitlere cevap vermiştir.¹¹ Halim Sabit'e yöneltilen tenkit, *Beyanü'l Hak Dergisi*'nin üçüncü cildinin elli ikinci sayısında "*Tenkid - Selanik Cemiyet-i İlmîyesi'nden Vârid Olmuştur*" başlığı ile isimsiz olarak yayınlanmıştır.

Sırât-ı Müstakîm'de Halim Sabit'ten sonra ictihad mevzusunu en çok konu edinen ve ictihad ile ilgili Halim Sabit ile aynı görüşlere sahip olan yazar Manastırlı İsmail Hakkı'dır. Toplam yedi makalesi vardır. Yazar bu makalelerinde şer'î hükümlerin nevilerini ve ictihadın cari olması açısından bu hükümlerin durumlarını açıklamaktadır.¹²

⁶ İctihadla ilgili Halim Sabit 19, Manastırlı İsmail Hakkı 7, Şa'rânî 4, Azmîzâde Refik Bey 3, Yunuszâde Ahmed Vehbi 1 ve el-Mağribî 1 makale neşretmiştir.

⁷ Yunuszâde Ahmet Vehbi, "İctihada Dair (Mübahasat)", *SM* 3/57, (Ramazânü'l-Mübârek 327/Eylül 325), 72-74.

⁸ H. (Halim) S. (Sabit), "İctihada Dair (16)", *SM* 3/78, (Safer 328/Şubat 325), 413-414.

⁹ Sabit, "Mecelle Cemiyeti Hakkında Bir Muhtıra-i Âcizâne (1)", *SM* 2/33, (Rebiü'l-Evvel 327/Mart 325), 1. 02-106

¹⁰ Sabit, "Mecelle Cemiyeti Hakkında Bir Muhtıra-i Âcizâne (2)", *SM* 2/35, (Rebiü'l-Âhir 327/Nisan 325), 131-133.

¹¹ Sabit, "İctihad Makalelerine Dair Beyanü'l-Hak Risâle-i Muhteremesine Gönderilen Tenkide Cevap", *SM* 4/81, (Rebiü'l-Evvel 328/Mart 325 [326?]), 50-51.

¹² Manastırlı İsmail Hakkı, "Ahkam-ı İslâmiye ve İctihad (1)", *SM* 2/28, (Safer 327/Şubat 324), 17-18.

Dünyevî davranışlarda ictihad, örfün yeri, yabancı kanunları almaya ihtiyacın bulunmadığı gibi mevzuları örneklerle ve ayet-i kerimelerle izah etmektedir.¹³ Şer' ve kanun arasındaki farktan, şer'in yanında kanunun meşruiyetinden bahsetmektedir.¹⁴ İctihadın süreklilik arz etmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁵ İctihadın her devir için gerekli olduğunu, ictihad kapısının kapanmasının söz konusu olmadığını vurgulamış, hükümlerin kaynağı olan ayet ve hadisleri kısımlara ayırarak izah etmiştir.¹⁶ İctihad kapısının açık olduğunu söylemekte, müctehidde bulunması gereken şartları sıralamakta ve bu şartları *Mizân-ı Şa'rânî*'den ve Molla Hüsrev'in *Mir'âtü'l-Usûl*'ünden alıntılar yaparak açıklamaktadır.¹⁷ Yazarın, mecmuanın ikinci cildinin otuz ikinci sayısında yer alan "*Bâb-ı İctihad Mesdûd mudur?*" başlıklı makalesine¹⁸ Yunuszâde Ahmed Vehbi mecmuanın üçüncü cildinin elli yedinci sayısında cevap yazmış ve ictihad kapısının kapalı olduğunu, yeni çıkan meseleler için ictihada gerek olmadığını söylemiştir.¹⁹

Manastırlı'nın *Sirât-ı Müstakîm*'de yer alan "*Ahkâm-ı İslâmiyye ve İctihad*" makalesinde²⁰ yaptığı dördü tasnifin ve özellikle dördüncü kısım olan muamelat alanıyla ilgili bazı tespitlerin yaklaşık beş yıl sonra M. Şemseddin (Günaltay) tarafından neredeyse cümle cümle aynen tekrarlandığını görüyoruz.²¹ Ancak, Manastırlı'nın konuyu ele alırken üzerinde durduğu örf, geçmiş fikhî birikimin esas alınması gibi bazı hususlara M. Şemseddin'in yer vermediği görülmektedir. M. Şemseddin melekât (ahlak) kısmı ile ilgili bazı ilave açıklamalara yer verir. Bu alanda meskûtün-anh olan hususlarda müctehidin bir fiilin helal ve haram oluşunu kıyasla ispat edebileceğini belirtir. Bu gibi esaslarda müctehidin söz sahibi olmamasının terakki ve tekâmül için bir engel oluşturmadığını, aksine ortak ahlâkî fazilet özelliğinin ümmet arasında vahdeti temin edeceğini belirtir.²² Muamelat-ı dünyeviye ile ilgili tespitlerin özünü de aynen aktaran M. Şemseddin, muamelatla ilgili ictihadî faaliyetin kanun haline gelmesi sürecini anlatırken Manastırlı'dan daha farklı vurgulara sahiptir.

Mecmuada ictihadı konu edinen diğer makalelerden dördü ise; Ömer Lütfi tarafından "*Mizân-ı Şa'rânî*"den yapılan tercümelerdir. Makalelerde ictihadlarını şer'î delillere dayandıran İslâm uleması hakkında su-i-zanda bulunmamanın, aksine hüsnüzan beslemenin gerekliliği anlatılmaktadır.²³ Mezhep imamlarının ihtilaflarının azimet-ruhsat ayrımı ile ilişkisi açıklanmış,²⁴ nas ve ictihadlar arasındaki farklılıklar ve bu farklılıkların

¹³ İsmail Hakkı, "Ahkam-ı İslâmiye ve İctihad (2)", *SM* 2/29, (Safer 327/Şubat 324), 33-34.

¹⁴ İsmail Hakkı, "Ahkam-ı İslâmiye ve İctihad (3)", *SM* 2/30, (Safer 327/Mart 325), 50-52.

¹⁵ Manastırlı İsmail Hakkı, "Bâb-ı İctihad Mesdûd mudur? (1)", *SM* 2/31 (Rebiü'l- Evvel 327/Mart 325 Perşembe), 65-66.

¹⁶ İsmail Hakkı, "Bâb-ı İctihad Mesdûd mudur? (3)", *SM* 2/33, (Rebiü'l- Evvel 327/Mart 325), 97-98.

¹⁷ İsmail Hakkı, "Bâb-ı İctihad Daima Küşâde Bulunmaktadır", *SM* 2/34, (Rebiü'l- Âhir 327/Nisan 325), 115-117.

¹⁸ İsmail Hakkı, "Bâb-ı İctihad Mesdûd mudur? (2)", *SM* 2/32, (Rebiü'l- Evvel 327/Mart 325), 81-82.

¹⁹ Yunuszâde, "İctihada Dair (Mübahasat)", *SM* 3/57, (Ramazânü'l-Mübârek 327/Eylül 325), 72-74.

²⁰ Manastırlı İsmail Hakkı, "Ahkam-ı İslâmiye ve İctihad (2)", *SM* 2/29, (Safer 327/Şubat 324), 34.

²¹ M. Şemseddin Günaltay, *Zulmetten Nura* (İstanbul: Furkan Yayınları, 1998), 290-292. Kitapta "İctihad Ne Demektir ve Ne Gibi Ahkamda İctihad Olunabilir?" başlığı altında yer alan bu kısım, *SR* 10/246, (Cemaziyelahir 1331/Mayıs 1329), s. 193-195'te kitabın yayımlandığı hafta içinde "Fıkıh ve Fetava" kısmında aynı başlıkla (kitaptan iktibas olarak) yayımlanmıştır. Ancak Manastırlı'ya bir atıfta bulunulmamıştır.

²² Günaltay, *Zulmetten Nura*, 290-291.

²³ Şa'rânî, "Mizân-ı Şa'rânî'den (1)", çev. Ömer Lütfi, *SM* 1/23, (Muharrem 327/Kânûn-ı Sâni 324), 364-366.

²⁴ Şa'rânî, "Mizân-ı Şa'rânî'den (2)", çev. Ömer Lütfi, *SM* 1/36, (Rebi'ulâhir 327/30 Nisan 325), 150-153.

kaynağı ortaya konmaya çalışılmış²⁵ ve dinin fûrûâtındaki farklılıkların sebepleri anlatılmıştır.²⁶

İctihad ile ilgili diğer makaleler Mehmed Âkif tarafından tercüme edilen Azmîzâde Refik Bey'in makaleleridir. Yazar bu makalelerde fıkıh tarihinden, kaza ve fetva makamlarının gelişim süreçlerinden, İslâmiyet'e göre fert hâkimiyetiyle cemaat hâkimiyetinden, icthaddan, taklidden, zamanın gerekliliklerine göre hadlerin ıskâtından bahsetmektedir.²⁷

İctihad mevzusunda, el-Mağribî'den A. F. Salâh tarafından tercüme edilen makalede, icthadın hem lügat hem ıstılah anlamları vermekte, müctehidin tanımı yapılmakta, icthadın ve müctehidler yetiştirmenin önemi vurgulanmaktadır.²⁸

1.1.3. Tesettür, Te'addüd-i Zevcât, Nikâh, Talak

Sırât-ı Müstakîm Mecmûası'nda icthad konusundan sonra en çok üzerinde durulan diğer fikhî konular; tesettür, te'addüd-i zevcât, nikâh, talak mevzularıdır. Bu konularda makale kaleme alan yazarlar Musa Kazım, Muhammed Ferid Vecdi, Mehmed Fahreddin, Bereketzade İsmail Hakkı'dır. Bu konularla ilgili bahsi geçen yazarlar aynı görüşü savunmaktadır.

Tesettür ve talak mevzusunda Muhammed Ferid Vecdi, kadının mahiyetini, cinsine has olan faziletlerini incelemiş, bu faziletlerin ancak kadının erkek işlerine iştirak etmemesi şartıyla mümkün olacağı hususunu savunmuş, bu hususa dair deliller zikretmiştir. Daha sonra da bu iki cinsin birbiriyle görüşmelerinden meydana gelecek zararları ele almıştır. Tesettürün, kadının bağımsızlığı ve kadının erkeklerin hükmünden kurtulması için tek kefil olduğunu delilleriyle ispat etmeye çalışmıştır. Tesettürün kadınlar ve toplum üzerinde önemli zararları olduğunu savunanların iddialarını çürütmüştür. Tesettür konusunu daha çok sosyolojik açıdan ele alan yazar, kadının çalışması ve tesettürü, tesettürün gayesi, faydaları, talâk, Batı medeniyetini izleyerek tesettürü kaldırmanın yanlışlığı gibi konuları işlemiş, konuyla ilgili karşıt görüşlere cevap vermiştir.²⁹

²⁵ Şa'rânî, "Mizân-ı Şa'rânî'den (3)", çev. Ömer Lütfi, *SM* 2/37, (Rebîü'l-Âhir 327/Mayıs 325), 170-172.

²⁶ Şa'rânî, "Mizân-ı Şa'rânî'den (4)", çev. Ömer Lütfi, *SM* 2/38, (Cumâde'l-Evvel 327/Mayıs 325), 187-189.

²⁷ Azmîzâde Refik Bey, "Müslümanlıkta Ferdin Hâkimiyeti İle Cemaatin Hâkimiyeti (1)", çev. Mehmed Âkif, *SM* 4/82, (Rebîü'l-Evvel 328/Mart 326), 59-61; Azmîzâde Refik Bey, "Müslümanlıkta Ferdin Hâkimiyeti İle Cemaatin Hâkimiyeti (2)", çev. Mehmed Âkif, *SM* 4/83, (Rebîü'l-Evvel 328/Mart 326 Perşembe), 85-87; Azmîzâde, "Müslümanlıkta Ferdin Hâkimiyeti İle Cemaatin Hâkimiyeti (3)", çev. Mehmed Âkif, *SM* 4/84, (Rebîü'l-Âhir 328/Nisan 326), 99-102.

²⁸ el-Mağribî, "Müctehidler Yetiştirelim", çev. A. (Ayın) F. Salah, *SM* 3/75, (Muharrem 328/Kânûn-ı Sâni 325), 364-365.

²⁹ Muhammed Ferid Vecdi, "Müslüman Kadını (8)", çev. Mehmed Âkif, *SM* 1/10, (Şevval 326/Teşrin-i Evvel 324), 156-159; Ferid Vecdi, "Müslüman Kadını (9)", çev. Mehmed Âkif, *SM* 1/11, (Şevval 326/Teşrin-i Evvel 324), 173-176; Ferid Vecdi, "Müslüman Kadını (10): Dokuzuncu Fasılın Mâba'di", çev. Mehmed Âkif, *SM* 1/12, (Şevval 326/Teşrin-i Evvel 324), 186-188; Ferid Vecdi, "Müslüman Kadını (11): Onuncu Fasıl", çev. Mehmed Âkif, *SM* 1/13, (Şevval 326/Teşrin-i Evvel 324), 203-205; Ferid Vecdi, "Müslüman Kadını (12): Onuncu Fasılın Mâba'di", çev. Mehmed Âkif, *SM* 1/14, (Zilkade 326/Teşrin-i Sâni 324), 218-220. Ferid Vecdi, "Müslüman Kadını (13): On Birinci Fasıl", çev. Mehmed Âkif, *SM* 1/15, (Zilkade 326/Teşrin-i Sâni 324), 234-236; Ferid Vecdi, "Müslüman Kadını (14): On İkinci Fasıl", çev. Mehmed Âkif, *SM* 1/16, (Zilkade 326/Teşrin-i Sâni 324), 252-255; Ferid Vecdi, "Müslüman Kadını (15): On İkinci Fasılın Mâba'di", çev. Mehmed Âkif, *SM* 1/17, (Zilkade 326/Kânûn-ı Evvel 324), 269-270; Ferid Vecdi, "Müslüman Kadını (17): Bir Nazar-ı İcmâlî", çev. Mehmed Âkif, *SM* 1/19, (Zilhicce 326/Kânûn-ı Evvel 324), 303-304.

1.2. Sebilürreşâd

Sebilürreşâd'da fıkıh ve usûlü'l-fıkıh alanında yer alan makaleler hac, te'addüd-i zevcât, savm ve fitır, zekât, rü'yâ, ictihad, faiz, mevârid-i icmâ'ın kâffesini bilmek, dış doldurmanın fikhî boyutu, talak, hilâfiyyât, iftâ ve kaza, aile konularındadır.

1.2.1. Hac

Halim Sabit "Fıkıh ve Fetâvâ" üst başlığında "Fıkıh ve İbâdât-ı İslâmiyye Târihinden: Hac ve Ka'be" başlıklı yirmi makale kaleme almıştır. Yazar makalelerinde Hz. İbrahim döneminden İslâmiyet öncesine kadar haccın tarihî sürecini vermiştir. Arapların ve Yahudilerin Hz. İbrahim, Hz. İsmail ve Kâbe ile olan ilişkilerini, Peygamberimizin ve sahabenin hac ile ilgili uygulamalarını âyet ve hadislerle ayrıntılı biçimde anlatmış, haccın farz kılınmasından, sahabeden sonraki dönemde fıkıhçıların hac ile ilgili görüşlerinden söz etmiştir.³⁰

1.2.2. Te'addüd-i Zevcât

Mecmuada yer verilen bir diğer konu te'addüd-i zevcâttır. Te'addüd-i zevcât içtimaî, iktisadî, ailevî, dinî ve hukukî açılardan bazı aydınlar tarafından kabul görmüş, bazıları tarafından ise reddedilmiştir.³¹ Bu konu ile alakalı makaleler İslâm'ın diğer ahkâmı gibi bu hükmünün de fitrata uygun olduğu, diğer taraftan İslâm'ın hükümlerinin insanlar tarafından nesh veya ilga edilemeyeceği hususları üzerine bina edilerek kaleme alınmıştır.³²

Ahmet Hamdi Akseki, "İslâm ve Te'addüd-i Zevcât" isimli altı makalesiyle tartışmaya dâhil olmuş ve çok eşliliğin Kur'ân'da belirtilen -eşler arası adalet başta olmak üzere- şartlara riayet edilmek kaydıyla uygulanmaya devam etmesi gerektiğini, olumsuz örnekler üzerinden bir değerlendirme yaparak konunun İslâmî olmadığı veya yasaklanabileceği şeklindeki yorumların yanlış olduğunu ifade etmiştir.³³

³⁰ Sabit, "Fıkıh ve Fetâvâ: Fıkıh ve İbâdet-i İslâmiyye Tarihinden: Hac ve Kâbe", SR 8/186, (1/4) (Rebiyülahir 1330/Mart 1328/Mart 1912), 54-55; Sabit, "Hac ve Kâbe (Hz. İbrahim Devrinde ve Sonrasında Hac)", SR 8/1 (187/5), (Rebiülâhîr 1330/Nisan 1912/Mart 1328), 74-75; Sabit, "Hac ve Kâbe (Hz. İbrahim Devrinde ve Sonrasında Hac)", SR 8/1 (188/6), (Rebiülâhîr 1330/Nisan 1912/Mart 1328), 95-96; Sabit, "Hac ve Kâbe (Hz. İbrahim Devrinde ve Sonrasında Hac)", SR 8/1 (189/7), (Cemâziyelevvel 1330/Nisan 1912/Nisan 1328), 114; Sabit, "Hac ve Kâbe (Hz. Peygamber Devrinde Hac)", SR 8/1 (190/8), (Cemâziyelevvel 1330/Nisan 1912/Nisan 1328), 134-136; Sabit, "Hac ve Kâbe (Hz. Peygamber Devrinde Hac)", SR 8/1 (191/9), (Cemâziyelevvel 1330/Mayıs 1912/Nisan 1328), 154-155; Sabit, "Hac ve Kâbe (Hz. Peygamber Devrinde Hac)", SR 8/1 (192/10), (Cemâziyelevvel 1330/Mayıs 1912/Nisan 1328), 174-175; Sabit, "Hac ve Kâbe (Hz. Peygamber Devrinde Hac)", SR 8/1 (193/11), (Cemâziyelevvel 1330/Mayıs 1912/Mayıs 1328), 194-195; Sabit, "Hac ve Kâbe (Hz. Peygamber Devrinde Hac)", SR 8/1 (194/12), (06 Cemâziyelâhîr 1330/23 Mayıs 1912/10 Mayıs 1328), 214; Sabit, "Hac ve Kâbe", SR 8/1 (199/17), (Receb 1330/Haziran 1912/Haziran 1328), 315-316; Sabit, "Hac ve Kâbe", SR 8/1 (200/18), (Receb 1330/ Temmuz 1912/Haziran 1328), 334-336; Sabit, "Fıkıh ve Fetâvâ: Fıkıh ve İbâdet-i İslâmiyye Tarihinden: Hac ve Kâbe", SR 8/1 (197/15), (Cemâziyelâhîr 1330/Mayıs 1328/ Haziran 1912), 274-275; Sabit, "Hac ve Kâbe", SR 10/252, (Şa'banü'l-Muazzam 1331/ Temmuz 1913/ Haziran 1329), 289-290; Sabit, "Hac ve Kâbe", SR 10/253, (Şa'banü'l-Muazzam 1331/ Temmuz 1913/ Temmuz 1329), 311; Sabit, "Hac ve Kâbe", SR 10/255, (Şa'banü'l-Muazzam 1331/ Temmuz 1913/ Temmuz 1329), 335-336; Sabit, "Hac ve Kâbe", SR 10/256, (Ramazân-ı Şerif 1331/ Ağustos 1913/ Temmuz 1329), 351-352; Sabit, "Hac ve Kâbe", SR 10/258, (Ramazân-ı Şerif 1331/ Ağustos 1913/ Ağustos 1329), 382-383.

³¹ bk. Hayrunnisa Akdaş, *II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımlarının Taaddüd-i Zevcât Konusundaki Tartışmaları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 56-113.

³² Halil Yıldız, "II. Meşrutiyet Dönemi Din ve Modernleşme Tartışmaları: Sebilürreşâd Dergisi ve İslâm Mecmuası Örneği", *Turkish Studies* 13/2 (2018), 107-126.

³³ Aksekili A. Hamdi, "İslamiyet ve Taaddüd-i Zevcat (1)", SR 11/275, (Muharrem 1332/ Aralık 1913/ Kânünievvel 1329), 226; Aksekili, "İslamiyet ve Taaddüd-i Zevcât - 2", SR 11/276, (Muharrem 1332/ Aralık 1913/ Kânünievvel 1329),

Konuyla ilgili yazılardan biri de, Orenburg'da yayımlanan *Şûrâ Mecmûası*'ndan aynen alıntılanan Zâkircan Alhan imzalı bir mektuptur. Mektupta Başkırt kavmi ve Altay Kazaklarının te'addüd-i zevcât hususunda pek ileri gittiklerini, bu yüzden aileler içinde birçok tatsızlıklar olduğunu; birçok genç kadının kıskançlıktan verem olarak öldüklerini, bu durumdan duyduğu üzüntü üzerine konuyu Kur'ân-ı Kerîm'den incelediğini ve tek bir kadın ile kanaatin daha iyi olduğuna dair bir fikir edindiğini söyler ve bu mes'elenin izahı için İslâm alimlerine müracaat eder.³⁴

1.2.3. Savm ve Fıtır

Mecmuada fikir beyan edilen bir diğer konu da savm ve fıtırda telefon ve telgraf ile amel edilip edilemeyeceğidir. Dönemin Ezher şeyhi, *el-Menâr* dergisinde konuyla ilgili bir mektuba cevap mahiyetinde bir fetva yayımlamıştır. Akseki de Bolvadin müftüsü Mehmed Efendi'nin *Sırât-ı Müstakîm*'deki makalesinden yola çıkarak "*Savm ve Fıtırda Telefon ve Telgraf ile Amel*" başlıklı yazısıyla sözü geçen fetvayı *Sebîlürreşâd*'da yorumlar. Yazar, savm ve fıtır için zamanın geldiğine dair telefon ve telgrafla gelen haberle amel edilebileceğini belirtir.³⁵

Benzer bir hususta fetva niteliği taşıyan bir başka yazı da Akseki'nin zekâtların asker ailelerine verilmesi gerektiğini izah ettiği makalesidir.³⁶

1.2.4. Ribe'l-Fazl ve Ribe'n-Nesî'e

Mecmuada tartışılan bir başka mevzu da faizdir. "Fıkıh ve Fetâvâ" üst başlığı altında "*Ribe'l-Fazl ve Ribe'n-Nesî'e*" isimli iki makale yer alır; ancak konu altı makale altında tartışılır.³⁷

1.2.5. Mevârid-i İcmâ'ın Kâffesini Bilmek

İzmirli İsmail Hakkı'nın dergide "Fıkıh ve Fetâvâ" ana başlığı altında çok sayıda makalesi yer almaktadır. Bunlar; genellikle dergiye yöneltilen sorulara cevap niteliğindedir. Dağistanlı Mehmed Zekeriya (Hayrabolu'da Tabur İmamı) tarafından

243; Aksekili, "İslamiyet ve Taaddüd-i Zevcat (3)", SR 11/277, (Safer 1332/Ocak 1914/Kânûnievvel 1329), 259; Aksekili "İslamiyet ve Taaddüd-i Zevcat (4)", SR 11/280, (Safer 1332/Ocak 1914/Kânûnisânî 1329), 311; Aksekili, "İslamiyet ve Taaddüd-i Zevcat (6)", SR 11/285 (Rebîulevvel 1332/Şubat 1914/Şubat 1329), 392.

³⁴ Zâkircan Alhan'ın bu makalesi, *Şûrâ Mecmûası*'nda yayımlanmış, SR'da makaleyi aynen alıntılanmıştır. bk. Zâkircan Alhan, "Fıkıh ve Fetâvâ: Teaddüd-i Zevcât Hakkında İstifsâr", SR 11/270, (Zilhicce 1331/Kasım 1913/Teşrinievvel 1329), 150.

³⁵ Selîm el-Büşrâ (Şeyhu'l-Câmî'i'l-Ezher), "Savm ve Fıtırda Telefon ve Telgraf ile Amel", Yorum: Aksekili, SR 12/295, (Cumâdelâhir 1332/Mayıs 1914/Nisan 1330), 154-155.

³⁶ Aksekili, "Zekatınızı Asker Ailelerine Veriniz", SR 14/343, (Şa'bân 1333/Haziran 1915/Haziran 1331), 36-37.

³⁷ A[Elif]. H[Ha], "Fıkıh ve Fetâvâ: Ribe'l-Fazl ve Ribe'n-Nesî'e", SR 11/275 (Muharrem 1332/Aralık 1913/Kânûnievvel 1329), 231. İsimsiz olarak yayımlanan bu makalenin, makaleye yapılan itirazlara verdiği cevaplara bakılırsa muharririnin İzmirli İsmail Hakkı olduğu anlaşılmaktadır.; Aliçezâde Hârûn (Gedikpaşa), "Fıkıh ve Fetâvâ: Mütâlaât-ı Fıkhiyye: Şeriat-i İslâmiyye Nazarında Fâizin Mevkii", SR 11/281, (Rebîulevvel 1332/Ocak 1914/Kânûnisânî 1329), 325-328; Ahmed Sun'ullâh, "Fıkıh ve Fetâvâ: Şeriat-ı İslâmiyye Nazarında Fâizin Mevkii' Makâlesi Sâhibi Alice-zâde Hârûn Efendi'ye", SR 11/285 (Rebîulevvel 1332/Şubat 1914/Şubat 1329), 394-395; Mehmed Necmeddin (Erciş), "Fıkıh ve Fetâvâ", SR 11/286 (Rebîulâhir 1332/Mart 1914/Şubat 1329), 411; İzmirli İsmail Hakkı, "Fıkıh ve Fetâvâ, Cevap", SR 11/286, (Rebîulâhir 1332/Mart 1914/Şubat 1329), 412; İzmirli, "Fıkıh ve Fetâvâ: Ribe'l-Fazl ve Ribe'n-Nesie Hakkındaki Makâle", SR 12/287, (Rebîulâhir 1332/Mart 1914/Şubat 1329), 2-4.

sorulan "Fıkıh ve Fetâvâ: İzmirli İsmail Hakkı Mevârid-i İcmâ'ın Kâffesini Bilmek Şart mıdır?"³⁸ başlıklı tüm soruları "Cevap" başlığı altında yanıtlamaktadır.³⁹

1.2.6. Dış Doldurma

*Sebilürreşâd Mecmuası'*na dış doldurmanın fikhî boyutu ile ilgili dört okuyucudan gelen sorulara⁴⁰ İzmirli İsmail Hakkı yanıt vermiştir.⁴¹ İzmirli, dış doldurmanın câiz olduğuna dair yazdığı makalesine⁴² Bolvadin'den müderris Yunuszâde Ahmed Vehbi Efendi'den;

"Ahmed Vehbi Efendi'nin kaleme aldığı 'tirâznâme iki esâsa râcî' oluyor: 1- Altın veya gümüş ile dişin kovuğunu doldurup cenâbetten gusleden kimsenin guslü bil-ittifâk tam değildir. 2- Hicret-i nebeviyyeden dört yüz sene (kurûn-ı hayriyye)den sonra bâb-ı kıyâs ve ictihâd mesdûddur."⁴³

İtirazı gelir. İzmirli bu itirazlara fikhî kaynaklardan uzun uzun cevap vermekte, fukahâyı dînden hiçbirinin ale'l-ıtlâk bâb-ı ictihâd ve kıyâs mesdûd demediklerini izah etmektedir.⁴⁴

Muallim H. L. imzalı şöyle bir soru yer alır:

"Bir hâdis hakkında hükm-i şer'îyi beyân etmek için o hükm-i şer'inin herhâlde kütüb-i fıkhiyyede sarâhaten beyân olunması lâzım mıdır?

Hükm-i şer'î sarâhaten beyân olunmadığı hâlde kavâ'id-i fıkhiyye sâyesinde hükm-i şer'îyi beyân edemez miyiz?

Hükm-i şer'îyi beyân edebilir isek müctehid olmaklığımız lâzım gelmez mi? Müctehidden başkası hükm-i şer'îyi beyân edebilir mi?"⁴⁵

Bu sorulara cevap İzmirli'den gelir.⁴⁶

Dergiye gelen bir diğer soru ise İpçilerden Mehmed imzasını taşır:

"Bir kimse hâl-i sekrinde oğluna darılıp tehevür neticesinde iki def'a şart olsun dedikten sonra, üçten dokuza şart olsun bundan sonra oğlum da yok zevcem de yok demiş. (لعن الله المحلل له و المحلل له) den kurtulmak için mezâhib-i Ehl-i Sünnet'te bir çâre var mıdır? Lütfen muhterem cevâbınızı ricâ ederim."⁴⁷

Bu soruya cevap yine İzmirli'den gelmekte ve konuya çözüm olacak on üç çare sıralamaktadır. Devamında hullenin delîli ile la'netin ma'nâsını beyân eden yazar asıl mes'-ele ile ilgili ise şunları söylemektedir:

"... eimme-i Ehl-i Sünnet'in, fukahâ-i dînin, fukahâ-i Hanefiyye'nin akvâline tevfiқан talâk vâkî' değildir. Talâk vâkî' olmayınca hulleye de hâcet kalmaz. La'netullâhdan, la'net-i

³⁸ Dağistanlı Mehmed Zekeriya, "Fıkıh ve Fetâvâ: İzmirli İsmail Hakkı Mevârid-i İcmâ'ın Kâffesini Bilmek Şart mıdır?" SR 12/288, (Rebîülâhîr 1332/Mart 1914/Mart 1330), 24.

³⁹ İzmirli, "Cevap, İzmirli İsmail Hakkı Cevap", SR 12/288, (Rebîülâhîr 1332/Mart 1914/Mart 1330), 24.

⁴⁰ Mehmed Fâik, "Dış Doldurmak Mes'elesi", SR 12/289, (Rebîülâhîr 1332/Mart 1914/Mart 1330), 43; Hayreddin Hâmi, "Sebilürreşâd Cerîde-i İslâmiyyesine", SR 12/289, (Rebîülâhîr 1332/Mart 1914/Mart 1330), 43; Ahmed Fâik, "Muhterem Sebilürreşâd Cerîde-i İslâmiyyesine", SR 12/289, (Rebîülâhîr 1332/Mart 1914/Mart 1330), 43; Hâfiz Ahmed, "Sebilürreşâd Cerîde-i İslâmiyyesine", SR 12/289, (Rebîülâhîr 1332/Mart 1914/Mart 1330), 43.

⁴¹ İzmirli, "Cevap", SR 12/289, (Rebîülâhîr 1332/Mart 1914/Mart 1330), 24.; İzmirli, "Fıkıh ve Fetâvâ: Yine Dış Doldurmak Mes'elesi", SR 12/302, (Şa'bân 1332/Haziran 1914/Haziran 1330), 270.

⁴² İzmirli, "Cevap", 24.

⁴³ İzmirli, "Fıkıh ve Fetâvâ: Yine Dış Doldurmak Mes'elesi", 270.

⁴⁴ İzmirli, "Fıkıh ve Fetâvâ: Yine Dış Doldurmak Mes'elesi", 270.

⁴⁵ Muallim H[hu]. L., "Fıkıh ve Fetâvâ: Her Mes'ele-i Fıkhiyye İçin Bir Nakil Lâzım mıdır?", SR 12/290, (Cumâdelevvel 1332/Nisan 1914/Mart 1330), 58.

⁴⁶ İzmirli, "Cevap", SR 12/290, (Cumâdelevvel 1332/Nisan 1914/Mart 1330), 58.

⁴⁷ Mehmed (İpçilerden), "Fıkıh ve Fetâvâ: Hullenin Sukûtu Sûretleri", SR 12/300, (Receb 1332/Haziran 1914/Mayıs 1330), 245-248.

Resûlullah'dan halâs olunur. Zevc, tab'-ı insanînin pek ziyâde istikrâh ettiği bir şeyi kabûl etmemiş olur, deniyü't-tab' olmaz."⁴⁸

1.2.7. İftâ ve Kazâ

İzmirli İsmail Hakkı kaleme aldığı bir diğer makalesinde iftâ ve kazâ konusunu işlemektedir. Makalelerinde bu iki vazife arasında zahirde görünen beş mühim farkı sıralamaktadır.⁴⁹ "Müftü ve Kadı" başlığını taşıyan makalesinde huffâz-ı hadîs, fukahâ-yı İslâm, müftü, kadı kelimelerinin tanımlarına yer vermekte, iftâ ile kazâyı cemedden Hz. Peygamberin bazı fetva ve kazâlarını nümune olarak zikretmekte, kazâ ile fetvayı cemetmenin tarihi sürecini anlatmaktadır.⁵⁰ "Kadı'nın İftâsı" başlıklı makalesinde ise cemin hükmü ile ilgili farklı görüşleri aktarmaktadır.⁵¹

İzmirli İsmail Hakkı, "Taklîd-i Kazâ" isimli makalesinde Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye yazmış olduğu, fukahânın "siyâsetü'l-kazâ, tedbîrü'l-hakem" adını verdikleri, "Kazâ farîza-i muhkemedir, sünnet-i müttebiadır." dediği mektubundan yola çıkarak, kazâ gibi taklîd-i kazânın da farz olduğu fikrini âyet ve hadislerle açıklamaktadır.⁵²

İzmirli, "Diyânet ve Kazâ" ismini taşıyan makalesinde diyânetin lügatte ve ıstılâh-ı fukahâda yer alan manalarını vermekte, ahkâm-ı diyâniyye ve ahkâm-ı kazâiyyenin tanımlarını yapmakta, fukahânın ahkâm-ı dîniyyeyi kısımlandırmasını anlatmakta, diyânet ve göre hükümlerin ayrı olmasının sebeplerini izah etmektedir. Devamında ise; kazâyâ dâhil olan ahkâmı aynı hâdisede müftü ile kadının görüşlerinin, hükümlerinin hem ayrıldığını hem birleşebildiğini, hatta çok yerde birleştiğini söyler. Hükm-i diyânî ile hükm-i kazâilerin ancak ahkâm-ı kazâiyyede, orada da ancak müceb ve muhtemeli olan yerlerde ayrıldığı, hatta çok kere de birleştiği, mükellef hakkındaki hükm-i diyânîlerin hükm-i kazâilerden daha ziyâde hafif olduğu, şayet müsâmahât-ı dîniyye aranacak ise onu ahkâm-ı kazâiyyede değil, ahkâm-ı diyâniyyede aramak gerektiği sonuçlarına varır.⁵³

1.2.8. Aile

Ömer Nasuhi Bilmen'in fikhî konularda kaleme almış olduğu on makalesi yer almaktadır. Aile konusu bu makalelerin ortak eksenini oluşturur. Ö. Nasuhi, aile ile ilgili muhtelif meseleleri, sahip ve müntesibi olduğu İslam kültürü noktasından değerlendirir, çözümler ortaya koyar.⁵⁴

"Müslümanlıkta İftirak-ı Zevceyn" makalesinde Ömer Nasuhi, muhtelif alt başlıklar altında boşanma konusunu oldukça geniş bir biçimde değerlendirmektedir. Tabiatıyla makalede boşanma, dolayısıyla aile yuvasının devamı, karı-kocanın birbirine karşı hak ve yükümlülükleri, ideal bir aile hayatında bulunması gereken nitelikler üzerinde de durulmaktadır. Bu makalesinin önemli kısımlarına, daha sonra yazdığı *Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu*'nda da yer verecek olan yazar, bu makalesiyle Müslümanları bilgilendirmeyi,

⁴⁸ İzmirli, "Cevap", SR 12/300, (Receb 1332/Haziran 1914/Mayıs 1330), 238.

⁴⁹ İzmirli, "Fıkıh: İftâ ve Kazâ", SR 14/358, (Zilhicce 1334/Ekim 1916/Eylül 1332), 157-158.

⁵⁰ İzmirli, "Fıkıh: Müftü ve Kadı", SR 14/359, (Zilhicce 1334/Ekim 1916/Teşrinievvel 1332), 169-171.

⁵¹ İzmirli, "Fıkıh: Kadı'nın İftâsı", SR 14/360, (Zilhicce 1334/Ekim 1916/Teşrinievvel 1332), 183-184.

⁵² İzmirli, "Fıkıh: -4- Taklîd-i Kazâ", SR 15/370, (Zilhicce 1336/Eylül 1918/Eylül 1334), 106-108.

⁵³ İzmirli, "Diyânet ve Kazâ", SR 15/373, (Muharrem 1337/10 Ekim 1918/Teşrinievvel 1334), 159-161.

⁵⁴ bk. Nesimi Yazıcı, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Sebilürreşâd ve Beyânü'l-hak'taki Makaleleri Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi", *Diyânet İlmî Dergi* 33/3 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1997), 29-40.

aynı zamanda bir kısım Batılı'ya ve onlardan etkilenen Müslümanlara da cevap vermeyi hedeflemektedir.⁵⁵

"Sıkt ve Iskat-ı Cenin Feciaları"nda, çocuk düşürme ve kürtajın fikhî, ahlâkî, sosyal ve ekonomik yönleri üzerinde durulmakta ve bu konuda alınması gereken tedbirler anlatılmaktadır.⁵⁶ "Te'addüd-i Zevcât Müessesesi-i İctimaiyesi"nde ise günümüzde de tartışılan, İslâm'ın birden fazla kadınla evlenme konusunda verdiği cevaz/ruhsat değerlendirilmektedir. Bu arada peygamberlerden örnek verilmekte, geçmiş topluluklar incelenmekte, İslâm'ın prensipleri müdafaa edilmektedir. Böylece bu alanda İslâm'a yönelen Avrupa menşeli itirazlara da cevaplar verilmiş olmaktadır.⁵⁷ "Kesret-i nüfûs" da güncelliğini hala koruyan bir makaledir. Burada Bilmen, nüfus planlamasını şiddetle savunan Malthus teorisi üzerinde durmakta ve onu birçok noktadan eleştirmektedir.⁵⁸

Bilmen'in son makalesi "İzdivac Müessesesi-i İctimaiyesi"dir. Bu makalede nikah müessesesi değişik yönleriyle ele alınarak değerlendirilmektedir. Daha sonra yazarın *Istilahat-ı Fikhiyye Kamusu* adlı eserinde de bu bölüm önemli ölçüde yer almıştır.⁵⁹

Aile konusundaki dair bir diğer makale de Sadreddin imzalı, "Hukûk-ı Âile ve Usûl-i Muhâkemât-ı Şer'iyeye Karâr-nâmeleri Hakkında" başlıklı, Faslı Sâlis'in 122'nci ve 123'üncü maddelerinden yola çıkarak cüzzam, baras, cünûn, ilel-i zühreviyye gibi rahatsızlıkların evliliğe etkilerinin mezhepler dikkate alınarak değerlendirildiği makaledir.⁶⁰

1.2.9. Oruç

Dergide oruç konusu da işlenmiştir. Hasan Hikmet, orucun Müslümanlar için önemini anlattığı iki makale kaleme almıştır.⁶¹ Alenen oruç yiyenlerin kanunen cezalandırılacağı haberi dergi tarafından verilmiştir.⁶² Oruçla ilgili Ö. Atıf imzalı bir makale daha yer alır. Yazar makalesini 23 Nisan 1340 tarihli *Resimli Gazete*'de yayınlanan "Ramazan Musahabesi" adlı makaleyi eleştirmek için yazmıştır. Bu makalede Bakara Suresi 183-185. ayetlerinin yanlış tefsir edildiğini söyleyen yazar, başlıca tefsirlerden ve ayetin

⁵⁵ Ömer Nasuhi, "Müslümanlıkta İftirak-ı Zevceyn", *SR* 23/579, (C. evvel 1342), 100-104.; Ömer Nasuhi, "Müslümanlıkta İftirak-ı Zevceyn", *SR* 23/580, (12 C. evvel 1342), 116-119; bk. Yazıcı, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Sebilürreşâd ve Beyânü'l-hak'taki Makaleleri Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi".

⁵⁶ Ömer Nasuhi, "Sakat ve Iskat-ı Cenin Faciaları", *SR* 23/588, (Recep 1342/Şubat 1924/Şubat 1340), 242-245; bk. Yazıcı, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Sebilürreşâd ve Beyânü'l-hak'taki Makaleleri Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi".

⁵⁷ Ömer Nasuhi, "Teaddüd-i Zevcât Müessesesi-i İctimaiyesi", *SR* 23/590, (Recep 1342), 274-277.; Ömer Nasuhi, "Teaddüd-i Zevcât Müessesesi-i İctimaiyesi", *SR* 23/590, (Recep 1342), 292-296; bk. Yazıcı, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Sebilürreşâd ve Beyânü'l-hak'taki Makaleleri Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi".

⁵⁸ Ömer Nasuhi, "Kesret-i Nüfûs (Nüfusun Çoğalmasına Müslümanlığın Verdiği Büyük Ehemmiyet)", *SR* 23/592, (Şaban 1342), 318-320; Ömer Nasuhi, "Kesret-i Nüfûs (Nüfusun Çoğalmasına Müslümanlığın Verdiği Büyük Ehemmiyet)", *SR* 23/593, (Şaban 1342), 324-327; bk. Yazıcı, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Sebilürreşâd ve Beyânü'l-hak'taki Makaleleri Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi".

⁵⁹ Ömer Nasuhi, "İzdivac Müessesesi-i İctimaiyesi", *SR* 23/594, (Şaban 1342), 345-347.; Ömer Nasuhi, "İzdivac Müessesesi-i İctimaiyesi", *SR* 23/595, (Şaban 1342), 356-358; bk. Yazıcı, "Ömer Nasuhi Bilmen'in Sebilürreşâd ve Beyânü'l-hak'taki Makaleleri Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi".

⁶⁰ Sadreddin, "Hukûk-ı Âile ve Usûl-i Muhâkemât-ı Şer'iyeye Karâr-nâmeleri Hakkında", *SR* 16/414-15, (Şa'bân 1337/Mayıs 1919/Mayıs 1335), 216-218.

⁶¹ Hasan Hikmet, "Orucun Kıymeti (Ferdi ve İctimai Hayatta)", *SR* 23/596, (Ramazan 1342/Nisan 1924/Nisan 1340), 376-377; Hasan Hikmet, "Orucun Kıymeti (Ferdi ve İctimai Hayatta)", *SR* 23/597, (Ramazan 1342/Nisan 1924/Nisan 1340), 391-392.

⁶² [Sebilürreşâd], "Alenen Oruç Yiyenler Kanun-u Cezaya Tefvikan Tecziye Edileceklerdir", *SR* 23/596, (Ramazan 1342/Nisan 1924/Nisan 1340), 384.

bağlamından yola çıkarak; ayetin, orucu önce iman eden herkese farz kıldığını, daha sonra hasta, yolcu ve özür sahiplerine iftar edip sonra kaza etmelerine ruhsat tanıdığını, son olarak da daha ağır özür sahibi güçsüz ihtiyarlara fidye ruhsatı tanıdığını savunmuştur.⁶³

1.3. İslâm Mecmuası Makaleleri

1.3.1. İçtimaî Usûl-i Fıkıh

İslâm Mecmuası'nın yayın hayatına girmesinde Ziya Gökalp'in düşüncelerinin etkisi büyüktür. Gökalp geleneksel fıkıh usulünden farklı bir usul anlayışı ortaya koyar; fıkıhın "vahy"e ve "içtimaiyyat"a dayandığını, yani hem "ilâhî" hem de "toplumsal" boyutunun olduğunu söyler. Bundan dolayı da fıkıhın hem "nassî" hem de "içtimaî" usulünün olduğunu, "İçtimaî usûl-i fıkıh" kısmının henüz tesis edilmediğini belirtir. İçtimaî usûl-i fıkıhın tesisi için zamanın fakihlerinin ve sosyologlarının birlikte çalışmaları gerektiğini savunur.⁶⁴ Ziya Gökalp'in "İçtimaî usûl-i fıkıh" adını vererek İslam hukuku ile sosyoloji arasında ilişki kurmaya yönelik görüşlerini ortaya koyduğu, bu konuyla ilgili en çok makale kaleme aldığı mecrâ *İslâm Mecmuası*'dır. Ziya Gökalp dinin temel esasları ile değişen yaşam arasında ilişki kurmaya, kendi sosyoloji görüşü çerçevesinde fıkıhın ve usûl-i fıkıhın kavramlarına klasik usulden oldukça farklı yeni tanımlamalar getirerek başlamıştır. Gökalp, sistematik hukuk ve kanunlaştırma hareketleri kapsamında ortaya çıkan yeni meseleleri klasik usûl-i fıkıhın çözmekte yetersiz kaldığını, klasik usûl-i fıkıhın yerine, örfeye dayalı yeni bir usule ihtiyaç olduğunu söylemiş ve "İçtimaî usûl-i fıkıh" adını verdiği yeni usule öncülük etmiştir. Konuyla ilgili fikirlerini *İslâm Mecmuası*'nda neşretmiş ve mecmuadan Halim Sabit ve Mustafa Şeref gibi isimlerin desteğini almıştır. Örfün hukukî değişime daha müsait olduğunu söyleyen Ziya Gökalp, örf nazariyesini klasik fıkıh usulünden farklı olarak tanımlamış ve fıkıhın iki kaynağından birinin nas, diğerinin örf olduğunu izaha çalışmıştır.

Ziya Gökalp'in *İslâm Mecmuası*'nda "İçtimaî usûl-i fıkıh" tartışmalarını başlatan, II. Meşrutiyet'in tartışma ortamına yeni bir mesele kazandıran ilk yazısı "*Fıkıh ve İctimaiyat*" başlığını taşımaktadır. Yazar makalede insan davranışlarını "nef" ve zarar" ve "hüsün ve kubuh" açısından değerlendirir. Davranışları fayda ve zarar açısından değerlendirmemek gerektiğini düşünse de fayda ve zararı belirleyenin akıl olduğunu, fayda ve zararı inceleyen ilmin de "tedbir ilmi" olduğunu söyler; bu ilmi "tedbir-i nef", "tedbir-i menzil", "tedbir-i medine" ve "tedbir-i devlet" olarak sınıflandırır. Fıkıhı "insanın amellerini hüsün ve kubuh (iyilik ve kötülük) nokta-i nazarından tetkik ve takdir eden ilim" şeklinde tanımladıktan sonra hüsün yahut kubuhtan haiz olan amelleri "dinî ibadetler" ve "hukukî muameleler" diye ikiye ayırır, fıkıh-ı İslâm'ın ise "menâsik-i İslâmiye" ve "hukûk-ı İslâmiye" diye iki bölümü kapsadığını, son asırda fıkıh için "hukûk-ı İslâmiye" tabirinin kullanıldığını söyler. "Zihincilik" ve "menfaatçilik" nazariyelerini Ehl-i Sünnet ulemâsı gibi reddeder. Hüsün ve kubuhda şer'in hâkim olduğunu, şer'î amellerin hüsün

⁶³ Ö. Atif, "Fariza-i Siyâmın Yanlış Bir Tefsirine Karşı", SR 24/599, (Ramazan 1342/Mayıs 1924/Mayıs 1340), 6-7.

⁶⁴ Emine Nurefşan Dinç, "Kadın ve Aile Hukuku ile İlgili Meseleler Bağlamında Gökalp'in Fıkıh Bakışı", *Turkish Studies* 11/7 (2016), 151-188.

ve kubhunu iki ölçütün belirlediğini, bunlardan birincisinin nas, ikincisinin örf olduğunu söyler ve bunları tanımlar. "Mü'minlerin iyi ve güzel gördüğü şeyler Allah katında da iyi ve güzeldir."⁶⁵ hadis-i şerifi ve "Örf ile amel, nas ile amel gibidir."⁶⁶ fıkıh kuralından yola çıkarak örfün nassın yerini tutacağını söyler. Amelin iyilik ve kötülüğünün toplumsal olduğu, toplum değiştikçe iyi-kötü algısının da değişeceği görüşünü savunur.⁶⁷

Gökalp, fıkıhın kaynağının nas ve örf olduğunu diğer makalesinde de tekrarlar ve naslarla eşdeğer hatta onların önüne geçecek biçimde bir örf tanımına gider. Örfün değişmeye bağlı yönüne atıflarda bulunur. Sosyoloji müspet bir ilim olarak ancak yakın zamanlarda teşekkül etmeye başladığından bu tetkiklerin icrasıyla böyle bir ilmin tedvinini geçmiş asırlardan beklemenin doğru olmadığı görüşündedir. Bazı fakihlerin nas ve örften mütevellit ise mevrîd-i nasda ictihada cevaz olduğu görüşünde olduklarını söyler. Ehl-i Medine bilhassa İmam Malik, İmam-ı Azam, İmam Ebu Yusuf ve Zahiriyye mezhebinin imamı olan Davud bin Ali ile ilgili görüşlerini aktarır. İctihadın örfe uyum sağlamak ihtiyacından doğduğunu, fıkıhın gelişiminin örfün gelişimiyle beraber yürüdüğünü, fıkıhın tarihini yazmak için öncelikle İslam örflerinin tarihini bilmek gerektiğini söyler. İslam şeriatının kıyamete kadar baki kalacağına inananların aynı zamanda bu şeriatın canlılığını da kabul etmeleri gerektiğini belirtir. Fıkıhın nassî bir usulü olduğu gibi içtimaî bir usulü de olduğu görüşündedir. Toplumların gelişmeleriyle birlikte, hukuk kurallarının da buna denk bir şekilde geliştirilmesi ve bunun için çalışılması gerektiğini, bu işi de sosyolog ve İslâm hukukçularının birlikte yapabileceklerini söyler.⁶⁸

Gökalp "*Hüsün ve Kubuh: İctimaî Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle*" başlıklı makalesinde hüsün ve kubuh terimlerinin fayda ve zararlar karıştırıldığını söyler ve karıştırılmasının sebebinin ise bu kavramların maddî ve mânevî olmak üzere iki anlamlı olmasına bağlar. İyi ve kötü sıfatlarının maneviyata mahsus olduğunu, fakat mecaz yoluyla maddî şeyler için de kullanılabileceğini, mânevî yarar ve zararı, maddî yarar ve zarardan ayırmak şartıyla, yararlı ve zararlı sıfatlarının maddiyat ve maneviyatı içine alabileceğini söyler. Maddî alandaki iyi ve kötüyü elem ve haz açısından değerlendirdikten sonra mânevî olan iyiye "hayır", kötüye de "şer" denildiğini ifade eder. Hüsün ve kubuhun maddî yarar ve zarara yani haz ve eleme iki şekilde uymadığını, haz ve elemi ferdi şuurla ayırt edildiğini, oysaki hüsün ve kubuhun içtimaî vicdanla takdir edildiğini belirtir. İyi ve faydalı olma konusunun sadece dinî konularla ilgili olmadığını, siyasî ve millî konularda da durumun aynı olduğunu söyler. İctimaî vicdanın akıldan farkını;

"...akıl bütün insanlarda müşterek olduğu halde her cemaatin vicdanı kendine mahsustur. Akıl için tarik birdir, derler. Fakat vicdanlar için yol başka başkadır. Bundan dolayıdır ki bir cemaatçe iyi telakki olunan hususlar diğer bir cemaat için kötü addolunabilir. Akıl bütün insanlarda müşterek olduğu halde her cemaatin vicdanı

⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, "el- Müsned", 1, 379.

⁶⁶ Mecelle md.45.

⁶⁷ Ziya Gökalp, "Fıkıh ve İctimaiyat", *İM* 1/2, (Rebiülevvel 1332/Şubat 1329/Şubat 1914), 40-44. Ziya Gökalp'in bu makalesiyle birlikte ileri sürmeye başladığı görüşleri Sebilürreşâd'da İzmirli İsmail Hakkı tarafından eleştirilmiştir.

⁶⁸ Gökalp, "İctimaî Usûl-i Fıkıh", *İM* 1/3, (Rebiülâhîr 1332/Şubat 1329/Mart 1914), 84-87.

kendine mahsustur... Akıl, mefhumları tasnif ederek belli kanunlar çıkarır. Oysa "kıymetlerin takdiri içtimaî vicdana yani örf'e aittir."⁶⁹

cümleleriyle izah eder.

Gökalp'in "Örf Nedir?" makalesinin başlığına bakıldığında fıkıh literatürü içinde örfle ilgili bilgilere ulaşılabileceği düşünülse de yazar örfün ne olduğuna ilişkin açıklamalarında sadece sosyolojik tanımlamalara yer vermiş, fikhî açıdan örfün içeriğine, çeşitlerine, ortaya çıkış şekillerine ve değişimine dair bilgilere yer vermemiştir. Yazar makaleye örfün ne olmadığını anlatarak başlamıştır. Devamında örf ve adetin birbiriyle karıştırıldığını söyler ve bunların tanımlarını yapar. Her âdetin örf, her örfün de âdet olmadığını insanlarca makbul veya merdud olması bakımından izah eder. Devamında cemaati ve içtimaî kaideleri tanımlar, içtimaî kaide olarak ifade ettiği örfün tabiatı itibariyle uzvi bir mevcudiyeti olmadığını ve örfün fertlere kendisini kabul ettirmesinin "tergib" ya da "terhib" yoluyla olacağını belirtir.⁷⁰

Bazı çevrelerce İslâmcı, bazı çevrelerce modernist ve reformist olarak nitelendirilen İzmirli İsmail Hakkı, Ziya Gökalp'in İçtimaî usûl-i fıkıh ve örf bağlamında ileri sürdüğü görüşlerine yönelik *Sebilürreşâd*'a, Iraklı A. K. imzalı bir ilim talebesinin, "Fıkıh ve Fetevâ" başlığı altında sorduğu on iki soru⁷¹ üzerine, yedi makale kaleme almıştır.⁷² İzmirli İsmail Hakkı da Ziya Gökalp gibi yenileşmeye ihtiyaç olduğunu söylese de bunu yaparken mevcut fıkıh usulünü devre dışı bırakmamak gerektiğini, mevcut ilmi ve geleneksel anlayışı koruyarak yenileşmeye gidilmesi gerektiğini savunur.

Ziya Gökalp'in İçtimaî usûl-i fıkıh ile ilgili düşüncelerine, ilk makalelerinden itibaren en büyük desteği *İslâm Mecmuası*'nda kaleme aldıkları makalelerle Halim Sabit ve Mustafa Şeref göstermiştir. Halim Sabit, yayımladığı on beş makalede⁷³ Gökalp'in soyut ve sosyolojik çerçevede

⁶⁹ Gökalp, "Hüsün ve Kubuh: İçtimaî Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle", *İM* 1/8, (Cemâziyelâhir 1332/Mayıs 1330/Mayıs 1914), 228-230.

⁷⁰ Gökalp, "Örf Nedir?", *İM* 1/10, (Receb 1332/Haziran 1330/Haziran 1914), 290-295.

⁷¹ Iraklı A[Ayin]. K[Kef], "Sebilürreşâd Ceride-i İslâmiyyesi Hey'et-i Muhtereme-i İlmiyyesine!", *SR* 12/292, (Cumâdelevvel 1332/Nisan 1914/Nisan 1330), 93.

⁷² İzmirli, "Fıkıh ve Feteva: Cevap 1 - 2 - 3 - 4 - 5 - 6", *SR* 12/292, (Cumâdelevvel 1332/Nisan 1914 /Nisan 1330), 93; İzmirli, "Örfün Nazar-ı Şer'i'deki Mevkii", *SR* 12/293, (Cumâdelevvel 1332/Nisan 1914/Nisan 1330), 125; İzmirli, "Amel-i Ehl-i Medine", *SR* 12/294, (Cumâdelâhir 1332/Nisan 1914/Nisan 1330), 131; İzmirli, "İcma, Kıyas ve İstihsanın Esasları", *SR* 12/295, (Cumâdelâhir 1332/Mayıs 1914/Nisan 1330), 150-154; İzmirli "Fıkıh-ı Zahiri", *SR* 12/296, (Cumâdelâhir 1332/Mayıs 1914/Mayıs 1330), 166; İzmirli, "İctihadın Bais-i Tevellüdü", *SR* 12/297, (Cumâdelâhir 1332/Mayıs 1914/Mayıs 1330), 186; İzmirli, "İctima-i Usul-i Fıkıh İhtiyaç Var mı?", *SR* 12/298, (Receb 1332/Mayıs 1914/Mayıs 1330), 216-221.

⁷³ Sabit, "İçtimaî Usûl-i Fıkıh (Gökalp Bey'in Bu Unvan İle Yazdığı Makale Münasebetiyle)", *SR* 1/5, (Cemâziyelevvel 1332/Mart 1330/Nisan 1914), 145-150; Sabit, "Örf- Maruf: İçtimaî Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle (1)", *İM* 1/10, (Receb 1332/Haziran 1330/Haziran 1914), 304-311; Sabit, "Örf- Maruf: İçtimaî Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle (2)", *İM* 1/11, (Şaban 1332/Haziran 1330/ Temmuz 1914), 322-325; Sabit, "Örf- Maruf: İçtimaî Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle (3)", *İM* 1/12, (Şaban 1332/ Temmuz 1330/ Temmuz 1914), 354-357; H. S. [Halim Sabit], "Takva-Örf", *İM* 2/13, (Ramazan 1332/ Temmuz 1330/ Temmuz 1914), 386-389; Sabit, "Örf- Maruf: İçtimaî Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle (4)", *İM* 2/14, (Zilhicce 1332/ Teşrin-i Evvel 1330/ Kasım 1914), 418-425; Halim Sabit, "İcma: İçtimaî Usûl-i Fıkıh Meselesi Münasebetiyle", *İM* 2/18, (Safer 1333/ Kânûn-ı Evvel 1330/ Aralık 1914), 487-489; Halim Sabit, "İcma: İctihad-Müctehid", *İM* 2/19, (Safer 1333/ Kânûn-ı Sâni 1330/ Ocak 1915), 502-505; Sabit, "İcma: İctihad-Müctehid", *İM* 2/21, (Rebiülevvel 1333/ Kânûn-ı Sâni 1330/ Şubat 1915), 532-535; Sabit, "İctimâ-i Enmûzeclere Göre İctihad Zümreleri: İcmâ-i Fukahâ", *İM* 2/22, (Rebiülâhir 1333/ Şubat 1330/ Şubat 1915), 548-552; Sabit, "İcma: İcmâ-i Fukahânın Tarifi ve İzahları", *İM* 2/23, (Rebiülâhir 1333/ Şubat 1330/ Mart 1915), 566-570; Sabit, "İctihad ve İcmâ: Nass ve Hulefâ-i Râşidîn Devirlerinde Teşri Salâhiyeti", *İM* 2/24, (Cemâziyelevvel 1333/ Mart 1331/ Mart 1915), 580-582; Sabit, "İctihad ve İcmâ: Ashab Zamanının Sonlarına Doğru Emeviler Devrinde Teşri Salâhiyeti", *İM* 3/25, (Cemâziyelevvel 1333/ Nisan 1331/ Nisan 1915), 596-599; Sabit, "İctihad ve İcmâ: Abbasiler Devri ve Teşri Salâhiyeti", *İM* 3/26, (Cemâziyelâhir 1333/ Nisan 1331/ Nisan 1915/), 612-615; Sabit, "İcmâ: Osmanlılar ve Teşri Salâhiyeti", *İM* 3/27, (Cemâziyelâhir 1333/ Nisan 1331/ Mayıs 1915), 628-632; Sabit, "Velâyet-i Diniye: Teşri-i Dinî Heyeti, İcma ve İftâ", *İM* 3/28, (Receb

ele aldığı içtimaî usul, örf, icma gibi konularda Gökalp'i tekrar ya da teyid etmiş, bu konudaki düşüncelerini İslam dini ve fıkihtan hareketle İslami kaynaklardan örneklerle takviye etmeye çalışmış ve konuları daha çok hukukî ve fikhî açıdan değerlendirmiştir. İçtimaî usûl-i fıkıh düşüncesinin teorik olarak şekillenmesine çok büyük katkısı olmuştur.⁷⁴ Mustafa Şeref ise makalelerinde fıkıh âlimlerinin gözlem yoluyla topladıkları malzemeyi de kullanarak İçtimaî usûl-i fıkıhın oluşmasının sağlanabileceğini anlatmıştır.⁷⁵ İzmirli İsmail Hakkı, İçtimaî usûl-i fıkıhın fikir babası olarak Ziya Gökalp'i gördüğü için eleştirilerini sadece onun üzerinden yapmakta, Halim Sabit ve Mustafa Şeref'e cevap vermemektedir.

1.3.2. Diyanet ve Kazâ

Ziya Gökalp "*Diyanet ve Kazâ*" isimli makalesinde ilkel toplum ve ilerlemiş toplumda yaşamayı kıyaslayarak "taksîm-i a'mâl" kaidesinin tanımını verir. Bu kaidenin tesis edebilmesi için öncelikle yapılması gerekenleri örneklerle anlatır. Devamında ihtisasın fertleri havas ve avam diye ikiye ayırdığını söyler. Diğer hususlarda mevcut bulunan bu ihtisas ve taksîm-i a'mâl kaidesinin din sahasında da olabileceğini söyler ve diyanet-kaza üzerinden mevzuyu izah etmeye başlar. İslâmiyet'te başlangıçta ihtisas ve taksîm-i a'mâl'in olduğunu fakat zamanla bu teşkilatın başka işlerle uğraşır hale geldiğini, İslâmiyet'in başlangıçta bir işin diyânî hükümlerini, kazâî hükümlerinden ayırdığını, ilk asırlarda diyânî hükümleri bildirmek üzere müftülük, kazâî hükümleri bildirmek üzere kadılık makamlarını tesis ettiğini dile getirir ve İmâm-ı Âzam'dan örnek verir. Devamında ise; "Diyânetle kazâ birbirinden o kadar ayrıdır ki diyâneten câiz olmayan birçok işlerin kazâen câiz olduğu kesretle görülür." der ve bu söylediğini örneklerle delillendirir.⁷⁶

1.3.3. Te'addüd-i Zevcât

Dergide fıkıh ve fıkıh usulüne dair çok sayıda makale kaleme alan yazarlardan bir diğeri de Mansûrîzâde Said'dir. Mansûrîzâde, İçtimaî usûl-i fıkıh meselesinden sonra te'addüd-i zevcâtın dinen yasaklanabileceği ve sınırlandırılabilmesi görüşünü ortaya atarak *Sebülürreşâd*'da yeni bir tartışma başlatır. *Sebülürreşâd*'tan Babanzâde Ahmed Naim, bu görüşleri tenkid makaleleri yazmıştır. Tartışma, İslâm hukukuna göre câiz sayılan bir hususun yasaklanıp yasaklanamayacağı konusuna kadar uzar. Tartışmaya İzmirli İsmail Hakkı da dahil olur. M. Şerafeddin *İslâm Mecmuası*'nda Mansûrîzâde'yi destekleyen yazılar kaleme alır. Bu yazıları da İzmirli İsmail Hakkı tenkid eder. Tartışma Mansûrîzâde'nin imzasız olarak yayımladığı "*Te'addüd-i Zevcât İslâmiyette Men' Olunabilir*" başlıklı makalesiyle başlar. Yazar makalede, çok evlilik meselesinden dolayı Avrupalıların İslam'a saldırmalarını, bazı kimselerin İslâm'da çok evliliğin meşruiyetini savunmalarının Avrupalılarda İslâm'ın geri kalmış olduğu fikrini uyandırmasını ve Nisâ Sûresi 59. âyetinin hükmünün külli ve mutlak olmasını çok eşliliğin yasaklanması için neden olarak sıralar. Te'addüd-i zevcât konusundan yola çıkarak İslâm'da câiz olarak görülmüş işlerin şeriatın ahkâmından kabul edilmemesi gerektiği düşüncesini savunur. Mansûrîzâde, "Te'addüd-i zevcât şeriat-ı İslâmiye'de tecviz olunduğu için İslâmiyet te'addüd-i zevcâtı kabul eylemekten imtina etmez. İslâmiyet'te te'addüd-i zevcâtı kabul etmek zarureti

1333/Mayıs 1331/Mayıs 1915), 644-647; Sabit, "Velâyet-i Diniye: Teşrî-i Hukukî Heyeti, İctimâ-i Enmûzeclere Göre İctihad ve İcma", *İM* 3/31, (Ramazan 1333/ Temmuz 1331/ Temmuz 1915), 696-699; Sabit, "Velâyet-i Hukukiyye: Bugünkü İctimâ-i Enmûzeclere Göre İctihad ve İcma", *İM* 3/33, (Ramazan 1333/ Temmuz 1331/ Ağustos 1915), 727-729; Sabit, "Dinşinaslar ve Fakihler", *İM* 3/35, (Şevval 1333/ Ağustos 1331/ Eylül 1915), 760-767.

⁷⁴ Sami Erdem, *Tanzimat Sonrası Osmanlı Hukuk Düşüncesinde Fıkıh Usûlü Kavramları ve Modern Yaklaşımlar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003), 160.

⁷⁵ Mustafa Şeref, "İçtimaî Usûl-i Fıkıh Nasıl Te'essüs Eder?", *İM* 1/6, (Cemâziyelevvel/Nisan 1330/Nisan 1914), 162-166; Şeref, "Fukahâya Göre Hukûk-i Amme", *İM* 1/3, (Rebiülâhîr 1332/Şubat 1329/Mart 1914), 80-84.

⁷⁶ Gökalp, "Diyanet ve Kaza", *İM* 3/35, (Şevval 1333/ Ağustos 1331/ Eylül 1915), 756-760.

vardır"⁷⁷ der ve bu meselenin ulü'l-emrin emir ve men'ine tâbi bir mesele olduğunu, dolayısıyla devlet başkanı tarafından yasaklanabileceğini, "Size helal olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın."⁷⁸ ayetinden yola çıkarak te'addüd-i zevcâtın İslâm dini tarafından emredilmediğini, sadece yapılabileceğine dair cevaz verildiğini söyler. Devamında dinin emretmeyip cevaz verdiği şeyleri devlet başkanının yasaklama yetkisi olduğunu, bu yetkiyi devlet başkanına verenin din olduğunu belirtir.⁷⁹

Mansûrîzâde'nin bu yazısına itiraz mahiyetinde, *Sebîlürreşâd*'da Babanzâde Ahmed Naim, "Te'addüd-i Zevcât İslâmiyet'te Men Olunabilir mi İmiş?" başlıklı bir makale yayımlar. Yazar çok eşliliğin yasaklanması için Mansûrîzâde'nin ileri sürdüğü üç nedeni çürütmeye çalışır. Ahmed Naim muhalif görüş bildirerek birden çok kadınla evlenmenin yasaklanamayacağını ve bunun bir icma (icmâ-yı rey değil icmâ-yı nakil) meselesi olduğunu, Mansûrîzâde'nin meseleyi yeterince tetkik etmediğini ve acemice bir ictihat yaptığını, bu konuyu ictihad konusu yapmanın kitap ve sünneti reddetmek olduğunu ileri sürmüştür.⁸⁰

Babanzâde Ahmet Naim'in bu makalesi üzerine Mansûrîzâde Said, "Te'addüd-i Zevcât Münasebetiyle, Cevaba Cevap" başlıklı bir makale kaleme almıştır. Mansûrîzâde, makalenin genelinde çok evliliği inkâr etmediğini ve akliselim olan hiçbir insanın bunu inkâr etmesinin söz konusu olmadığını, "Allah'a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ulü'l-emre (idarecilere) de itaat edin."⁸¹ âyetine dayanarak ulü'l-emrin çok evliliği yasaklayabileceğini dile getirdiğini söyler. Ahmed Naim'in "...câiz olan çok evliliğin ulü'l-emr tarafından yasaklanması halinde onun emirlerine uymak câiz olmaz." ifadesinin, ayete ve ulü'l-emrin emirlerine aykırı bir hüküm olduğunu belirtir.⁸²

Mansûrîzâde Said'in bu makalesine Ahmet Naim, yine aynı başlık altında yazdığı makale ile itiraz eder;⁸³ konuyla ilgili münazara çağrısını da red eder.⁸⁴

Mansûrîzâde Said, Ahmet Naim'in bu makalesine "Cevâzın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dair" başlığı altında cevap verir. Yazar makalede cevaz konusunda şeriat hükümlerinin geçerliliği ile ilgili görüşlerini belirtmiş ve cevazın dinin sınırları içinde kalmayan bir husus olduğunu, bundan dolayı ulü'l-emrin isteği ile câiz olan şeylerin yasaklanabileceğini söylemiştir.⁸⁵

Konunun, cevazın ahkâm-ı şeriaten olup olmadığına evrilmesiyle İzmirli İsmail Hakkı da *Sebîlürreşâd*'ta çıkan dört makalesiyle konuya dahil olur.⁸⁶ *Usûlü'l-Hudarî* den, *el-Müntehâ* ile *Muhtasarü'l-Müntehâ* dan, *Şerh-i Muhtasar*'dan, *Müsellemü's-Sübût*'tan, *el-Mustasfâ*'dan, *Tenkîhu'l-*

⁷⁷ İmzasız (Mansûrîzâde Said), "Teaddüd-i Zevcât İslâmiyette Men' Olunabilir", *İM* 1/8, (Cemâziyelâhir 1332/Mayıs 1330/Mayıs 1914), 233-238.

⁷⁸ en-Nisâ 4/3.

⁷⁹ İmzasız (Mansûrîzâde), "Teaddüd-i Zevcât İslâmiyette Men' Olunabilir", 233-238.

⁸⁰ Babanzâde Ahmet Naim, "Teaddüd-i Zevcât İslâmiyette Men' Olunabilir mi İmiş", *SR* 12/298, (Receb 1332/Mayıs 1914/Mayıs 1330), 217.

⁸¹ en-Nisâ 4/59.

⁸² Mansûrîzâde Said, "Teaddüd-i Zevcât Münasebetiyle, Cevaba Cevap", *İM* 1/9, (Receb 1332/Mayıs 1330/Haziran 1914), 280-284.

⁸³ Babanzâde, "Teaddüd-i Zevcât İslâmiyette Men' Olunabilir mi İmiş?", *SR* 12/300, (Receb 1332/Haziran 1914/Mayıs 1330), 249.

⁸⁴ Babanzâde, "Müdâfa'ât-ı Dîniyye", *SR* 12/304, (Şa'bân 1332/ Temmuz 1914/Haziran 1330), 310.

⁸⁵ Mansûrîzâde, "Cevâzın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dair", *İM* 1/10, (Receb 1332/Haziran 1330/Haziran 1914), 295-303.

⁸⁶ İzmirli, "Fıkıh ve Fetâvâ: Cevâzın Ahkâm-ı Şeriaten Olup Olmadığı", *SR* 13/330, (Rebîülâhir 1333/Mart 1915/Şubat 1330), 135-137; İzmirli, "Fıkıh ve Fetâvâ: Cevâzın Ahkâm-ı Şeriaten Olup Olmadığı (2)", *SR* 12/304, (Şa'bân 1332/ Temmuz 1914/Haziran 1330), 315-319; İzmirli, "Fıkıh ve Fetâvâ: Cevâzın Ahkâm-ı Şeriaten Olup Olmadığı (3)", *SR* 12/305, (Şa'bân 1332/ Temmuz 1914/ Temmuz 1330), 315; İzmirli, "Fıkıh ve Fetâvâ: Cevâzın Ahkâm-ı Şeriaten Olup Olmadığı - 4", *SR* 12/306, (Şa'bân 1332/ Temmuz 1914/ Temmuz 1330), 333.

Fusûl' den, *Mir'ât'* tan, el-Beyzâvî'nin *Minhâc'* indan, Pezdevî'nin *Keşf'* inden alıntılar yaparak Said Bey'in makalesindeki şu sözlerini uzun bir tenkide başlamıştır:⁸⁷ "Fukahâ-yı Hanefiyye ve Şâfiyye'den bazıları cevâzın ahkâm-ı şerîatten olmadığına kâil olmuşlar..."⁸⁸

İzmirli İsmail Hakkı'nın bu makalesi üzerine Mehmet Şerafeddin Yaltkaya iki derginin ikişer muharriri arasında karşılıklı münakaşaya dönmüş bu konuyla ilgili olarak *İslâm Mecmuası'*nda, Mansûrîzâde Said'in görüşlerini desteklediği "*Cevâzın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dair Makalesi Münasebetiyle*" başlıklı makaleyi yayımlamıştır. Yazar câiz olan durumlarda şeriatin hükümlerinin uygulanmamasının fetva vermeyi de ortadan kaldıracığı görüşünü savunmaktadır.⁸⁹ Bu dörtlünün görüşleri çerçevesinde te'addüd-i zevcât ve cevâzın ahkâm-ı şerîatten olup olmadığı konuları iki mecmua arasında uzunca zaman tartışılmaya devam etmiştir.⁹⁰

SONUÇ

*Sırât-ı Müstakîm / Sebilürreşâd Mecmûası'*nun yayına başlama tarihi, II. Abdülhamid Dönemi'ne (1908) rastlamaktadır. Bu dönem "meşrutiyet yanlıları" tarafından "istibdat dönemi" olarak nitelendirilmektedir. Devletin bu çalkantılı döneminde II. Abdülhamid'in aldığı zecrî tedbirler bu kesim tarafından aşırı bulunmuştur. I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla siyasi çalkantıların arttığı bu dönem, fikir akımları arasındaki tartışmalar bakımından da oldukça çekişmelidir. Birçok mevzunun sosyoloji ve din çerçevesinde değerlendirildiği görülmektedir.

⁸⁷ İzmirli, "Fıkıh ve Fetâvâ: Cevâzın Ahkâm-ı Şerîatten Olup Olmaması Hakkındaki Nizâ' Nizâ'-ı Lafzîdir", *SR* 12/303, (Şa'bân 1332/Temmuz 1914/19 Haziran 1330), 296-301.

⁸⁸ Mansûrîzâde, "Cevâzın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dair", 295-303.

⁸⁹ Şerafeddin [Yaltkaya], "Cevâzın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dair Makalesi Münasebetiyle", *İM* 1/12, (Şaban 1332/Temmuz 1330/Temmuz 1914), 357-360.

⁹⁰ İzmirli, "Fıkıh ve Fetâvâ: Cevâz Ta'bir-i Âharla Mübâh(!)", *SR* 12/307, (Ramazan 1332/Temmuz 1914/Temmuz 1330), 345; Şerafeddin [Yaltkaya], "İntikada Cevap", *İM* 2/14, (Zilhicce 1332/Teşrin-i Evvel 1330/Kasım 1914), 425-429; İzmirli İsmail Hakkı, "Fıkıh ve Fetâvâ: Cevâzın Ahkâm-ı Şerîatten Olup Olmadığı (2)", *SR* 12/304, (Şa'bân 1332/Temmuz 1914/Haziran 1330), 315-319; İzmirli, "Fıkıh ve Fetâvâ: Cevâzın Ahkâm-ı Şerîatten Olup Olmadığı (3)", *SR* 12/305, (Şa'bân 1332/Temmuz 1914/Temmuz 1330), 315; İzmirli, "Fıkıh ve Fetâvâ: Cevâzın Ahkâm-ı Şerîatten Olup Olmadığı (4)", *SR* 12/306, (Şa'bân 1332/Temmuz 1914/Temmuz 1330), 333; Mansurizâde, "Teaddüd-i Zevcât Münasebetiyle, Efkâr-ı Umumiyyeye", *İM* 1/11, (Şaban 1332/Haziran 1330/Temmuz 1914), 325-331; Mansûrîzâde, "Teaddüd-i Zevcât Münasebetiyle Yine Efkâr-ı Umumiyyeye", *İM* 1/12, (Şaban 1332/Temmuz 1330/Temmuz 1914), 367-371; Mansûrîzâde Said, "Teaddüd-i Zevcât Münasebetiyle, Cevaba Cevap", *İM* 2/13, (Ramazan 1332/Temmuz 1330/Temmuz 1914), 397-403; Babanzâde, "Müdâfaât-ı Diniyye: Yine Teaddüd-i Zevcâta Dâir", *SR* 12/308, (Ramazan 1332/Ağustos 1914/Temmuz 1330), 376-384; Mansurizâde, "Cevâzın Ahkâm-ı Şer'iyeden Olmadığına Dair, İzmirli İsmail Hakkı Efendi'ye", *İM* 2/14, (Zilhicce 1332/Teşrin-i Evvel 1330/Kasım 1914), 429-432; Mansurizâde, "İctihâd Hatâları", *İM* 2/21, (Rebiülevvel 1333/Kânûn-ı Sâni 1330/Şubat 1915), 535-541; Mansurizâde, "İctihâd Hatâları", *İM* 2/23, (Rebiülâhîr 1333/Şubat 1330/Mart 1915), 564-566; İzmirli, "Fıkıh ve Fetâvâ", *SR* 13/327, (Rebiülâhîr 1333/Şubat 1915/Şubat 1330), 114; Mansurizâde, "İzmirli İsmail Hakkı Efendi'ye", *İM* 2/22, (Rebiülâhîr 1333/Şubat 1330/Şubat 1915), 553-554; İzmirli, "Fıkıh ve Fetâvâ: Cevâzın Ahkâm-ı Şer'atten Olup Olmadığı", *SR* 13/329, (Rebiülâhîr 1333/Mart 1915/Şubat 1330), 128-129; Mansurizâde, "Cevâzın Ahkâm-ı Şeriatinden Olmadığına Dair, İzmirli İsmail Hakkı Efendi'ye", *İM* 2/24, (Cemâziyelevvel 1333/Mart 1331/Mart 1915), 582-588.; Mansurizâde, "Cevâzın Ahkâm-ı Şeriatinden Olmadığına Dair, İzmirli İsmail Hakkı Efendi'ye", *İM* 3/25, (Cemâziyelevvel 1333/Nisan 1331/Nisan 1915), 599-604; İzmirli, "Fıkıh ve Fetâvâ: Cevâzın Ahkâm-ı Şeriatinden Olup Olmadığı", *SR* 13/330, (Rebiülâhîr 1333/Mart 1915/Şubat 1330), 135-137; Mansurizâde, "İctihâd Hatâları", *İM* 3/26, (Cemâziyelâhîr 1333/Nisan 1331/Nisan 1915), 616-619; Mansurizâde, "İctihâd Hatâları (Fukahânın temlik-i ayn üzere vârid olan icârelerin adem-i sıhhati hakkında yanlış istidlâlleri ve bu hususta pek sarîh olan âyet-i celileyi tevil-i acibeleri)", *İM* 3/27, (Cemâziyelâhîr 1333/Nisan 1331/Mayıs 1915), 636-639; Mansurizâde Said, "İctihâd Hatâları", *İM* 3/28, (Receb 1333/Mayıs 1331/Mayıs 1915), 647-650; (Mansurizâde) Said, "İctihâd Hatâları", *İM* 4/38, (Zilhicce 1333/Teşrin-i Evvel 1331/Ekim 1915), 804-808.

Kânûn-ı Esâsî'nin yürürlüğe girmesiyle Osmanlı Devleti parlamenter yönetime geçmiş, padişahın yetkileri daraltılmış, yasama yetkisi meclise verilmiştir. Bu dönemde ortaya çıkan yenileşme düşüncesi fıkıh ve fıkıh usulü tartışmalarına da zemin hazırlamıştır.

Geçmiş dönemdeki toplumsal yapının gelişerek değiştiğini, bu yüzden geçmiş icthadların toplumsal ihtiyaçları karşılamadığını düşünenler, yeni icthad arayışlarını klasik fıkıhla bağdaştırmak için fıkıh usulünün bazı kavramlarını klasik manasından tamamen uzaklaştırarak yeni bir icthad ve usûl-i fıkıh yorumu ortaya koymuştur. Ziya Gökalp'in, o dönemde büyük yankı uyandıran İctimaî usûl-i fıkıh ile ilgili görüşleri buna örnek verilebilir. Örf'e dayalı bu yeni usul dinî/hukukî bakımdan klasik fıkıh usulü anlayışına uymamaktadır. İzmirli İsmail Hakkı, Ziya Gökalp'in görüşlerinin ayakları yere basmayan görüşler üzerine bina edildiğini söylese de bugünden bakıldığında bu görüşlerin temelsiz olmadığı görülmektedir. Ziya Gökalp, ahlâkî boyut dışında dini devletten ve sosyal hayattan ayırmak gerektiğini savunarak mevcut laik anlayışın toplumsal ve fikrî olarak temellerini atmıştır.

Yenileşme sürecinde te'addüd-i zevcât, tesettür, Türkçe ve mahallî dilde hutbe gibi konular, Batılı aydınlar tarafından toplumsal değişmeyi sağlamak maksadıyla gündeme getirilen ve gündemde tutulan konulardır. Batılılaşmanın etkisiyle değişen toplumsal yapıda bu mevzular tartışılmaya başlanmıştır; *Sırât-ı Müstakîm / Sebîlürreşâd Mecmûaları*'nda da yazarlarının benimsedikleri İslâmcılık fikri çerçevesinde tartışılmış ve değerlendirilmiştir. Bu tartışma ve değerlendirmelerde genellikle geleneksel İslâm düşüncesinden uzak, daha çok çözüm üreten ve bilgilendirici bir tavır sergilenmiş, Batı'ya karşı tepkili bir tavır sergilemek yerine İslâm'ın üstünlük ve güzellikleri dillendirmiştir.

Te'addüd-i zevcât, mecmualarda tartışılan önemli bir mevzudur. Te'addüd-i zevcât olarak başlayan tartışma daha sonra cevazın ahkâm-ı şer'iyeden olup olmadığı mevzusuna dönmüştür. Mansûrîzâde Said Bey'in, "Şeriatın menetmediğini menetmek şer'an câizdir." görüşüne karşılık İzmirli İsmail Hakkı, her konuda olduğu gibi, klasik öğretiyi ortaya koyarak ve savunarak mevzuyu izah etmeye çalışmıştır.

Mecmuaların amacı hiçbir zaman dinî konularda halkı bölmek olmamıştır. Amaçları Müslümanların Batı'dan olabildiğince az etkilenmelerini sağlamak ve halkı din etrafında birlik içerisinde tutmak ve güncel sorunlara din bağlamında çözümler üretmek olmuştur.

Sırât-ı Müstakîm / Sebîlürreşâd Mecmûaları, İslâmcılık yanında aynı zamanda milli mücadeleyi destekleyen bir tutum sergilemiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın öncesi ve sonrasını içine alan 1912-1925 yılları arasında kaleme alınan makalelere bakıldığında milliyetçilik ruhu hissedilmektedir.

İslâm Mecmuası ise sentezci bir tutum izleyerek İslâmcılık ve Türkçülük fikirlerini bağdaştırmaya çalışmıştır. Daha çok sosyal konulara ağırlık veren dergi, hayatın her alanında milliliğin gerekliliğine vurgu yapmış, İslâm'ı yaşayarak çağdaş olunabileceğini açıklamaya gayret göstermiştir. Fıkıh ile örf arasında köprü kurmaya çalışmış, yeni icthadlara ihtiyaç olduğu düşüncesiyle ictimaî usûl-i fıkıh, Pantürkizm düşüncesinden yola çıkarak Panislamizm fikirlerini ortaya koymuştur.

Mecmualar sadece yazılı basın olmaktan ziyade halkı fıkıh, tefsir, kelam, ahlak, maneviyat gibi geniş bir alanda bilgilendiren, halkın devlete ve dine karşı sorumluluklarını dile getiren bir misyon sergilemektedir. Aynı zamanda misyonerlik çalışmalarına karşı gençleri uyarmakta ve İslâm'ın güzelliklerini anlatmaktadır. İslâm'ı anlatacak olan din adamlarında, vaizlerde ve verilen hutbe, fetva ve vaazlarda bulunması gereken vasıfları sıralamaktadır. Ayrıca dinî vecibelerle ilgili sorunlara fikhî boyutta cevap vermekte, yine halk tarafından mecmuaya gelen fikhî soruları yanıtlamaktadır.

Mecmuaların üzerinde durduğu bir diğer konu ailedir. İslâm aile yapısında bulunmaması gereken içki, kumar, sadakatsizliğin yanı sıra kadının eş ve anne olarak görevleri, erkeğin eş ve baba olarak görevleri, tesettüre riayet etmemenin aileye verdiği zararlar gibi mevzuların fikhî açıdan değerlendirildiği görülmektedir. Batı kültürüne meyleden kadınlara tesettürün fikhî açıdan gerekliliğinin anlatılması da aile bağlamında işlenen konulardandır.

Mecmualar uzun soluklu olması hasebiyle yıllarca meydana gelen askerî, siyasî, dinî, hukukî, fikrî, iktisâdî ve sosyal gelişmeleri takip etmek açısından oldukça elverişlidir. Aynı zamanda bir imparatorluğun yıkılışı, bir devletin kuruluş sürecinin yakın takipçisidirler.

Mecmualar sadece yayımlandıkları toprakların sorunlarını değil, tüm İslâm coğrafyasında olup bitenleri, yaşanan sorunları okuyucularına aktarmaya çalışmıştır.

Mecmuaların XX. yy'ın ilk yarısını kapsayan yayın ömürleri, içerikleri ve yazar kadroları dönemin dolu ve canlı geçtiğini, aynı zamanda farklı disiplinlerden araştırmacılara ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Ayrıca XX. yy'ın ikinci yarısında bu akımların ve fikirlerin ne tür sentezlere uğradıkları ve ne yönde yenilendiklerinin izinin sürülmesita araştırmacıların ilgisini bekleyen diğer bir husustur. Ancak yapılacak bu araştırmalar neticesinde yeni bir döneme ulaşan İslâm, ilim ve kültür mirasının bilimsel bir üslupla izah edilebileceği kanaati ortaya çıkmıştır.

Kaynakça | References

- Akdaş, Hayrunnisa. *II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımlarının Taaddüd-i Zevcât Konusundaki Tartışmaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Ceyhan, Abdullah. *Sırât-ı Müstakîm ve Sebülürreşâd Mecmuaları Fihristi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Çavdar, R. Tuba. *İslâm Mecmuası'nın Türk Dönemsel Yayını İçinde Yeri ve Önemi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1988.
- Danış, İlhami - Göleç, Mustafa - Köse, Ömer Faruk. *İslâm Mecmuası (1914-1918)*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, Kültür Yayınları, 2019.
- Dinç, Emine Nurefşan. "Kadın ve Aile Hukuku ile İlgili Meseleler Bağlamında Gökalp'in Fıkıh Bakışı". *Turkish Studies* 11/7 (2016), 151-188. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.9524>
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Sırâtı Müstakîm / Sebülürreşâd*. İstanbul: Bağcılar Belediyesi, Kültür Yayınları, 2012.
- Erdem, Sami. *Tanzimat Sonrası Osmanlı Hukuk Düşüncesinde Fıkıh Usûlü Kavramları ve Modern Yaklaşımlar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.
- Günaltay, M. Şemseddin. *Zulmetten Nura*. İstanbul: Furkan Yayınları, 2. Basım, 1996.
- Kara, İsmail - Hanioğlu, Şükrü. "Sırât-ı Müstakîm". *Türk Dili ve Edebiyat Ansiklopedisi*. 7/8-9. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1990.
- Mazıca, Nurşen. "1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu". *Atatürk Yolu Dergisi* 5/18 (01.08.1996), 131-154. https://doi.org/10.1501/Tite_0000000210
- Mertoğlu, M. Suat. *Sırât-ı Müstakîm Mecmûası Açıklamalı Fihrist ve Dizin*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2008.
- Özket, Hasan. *Sanayileşen Fıkıh XIX. Asır İslâm Hukuk Usûlü Çalışmaları (1800-1923)*, İstanbul: Medhal Bilimsel Araştırma Merkezi, 2006.
- Varlık, M. Bülent. "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. 1/125. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Yazıcı, Nesimi. "Ömer Nasuhi Bilmen'in Sebülürreşâd ve Beyânü'lhak'taki Makaleleri Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi". *Diyanet İlmi Dergi* 33/3 (Temmuz-Ağustos-Eylül 1997), 29-40. https://dosya.diyanet.gov.tr/DYYSDosya/Dergiler/Ilmi/1997/ilmi_temmuz_1997.pdf
- Yıldız, Halil. "II. Meşrutiyet Dönemi Din ve Modernleşme Tartışmaları: Sebülürreşâd Dergisi ve İslâm Mecmuası Örneği". *Turkish Studies* 13/2 (2018), 107-126. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13185>